

Centrum judaistických studií Kurta a Ursuly
Schubertových

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci

Michaela Melounová

**Židovské vzdelávanie na materiáloch
z geníz v Česku a Nemecku**

Bakalárska práca

Olomouc, 2021

Vedúci diplomovej práce:
PhDr. Lenka Uličná, Ph.D.

Prehlasujem, že som túto prácu vypracovala samostatne, na základe citovanej literatúry a použitých zdrojov uvedených v zozname zdrojov pod vedením PhDr. Lenky Uličnej, Ph.D.

V Olomouci, dňa

.....

Michaela Melounová

Pod'akovanie

V prvom rade by som sa chcela poďakovať PhDr. Lenke Uličnej za trpezlivosť a cenné rady pri vedení mojej bakalárskej práce. Za pomoc pri preklade slovníčku z jidiš ďakujem aj Mgr. Márii Krappmannovej. Poďakovať by som sa chcela aj svojej rodine za podporu.

Obsah

Úvod	5
1 Charakteristika geníz	6
1.1 Význam pojmu geníza.....	7
1.2 Vymedzenie pojmu geníza	9
1.3 Funkcie genízy	10
1.4 Výskum geníz.....	11
2 Geografické vymedzenie oblastí súčasného výskumu geníz	14
2.1 Česko	14
2.2 Nemecko a Alsasko	25
3 Analýza učebných materiálov z geníz	30
3.1 Vývoj školstva – židovské vzdelávanie v kontexte inštitúcie genízy	30
3.2 Analýza materiálu podľa jazyka.....	35
4 Špecifikácia vybraných učebných materiálov	46
4.1 Neznámy autor	46
4.2 Modlitba	47
4.3 Trojjazyčné učebnice.....	48
4.4 Slovníček	49
Záver	53
Bibliografia	54
Prílohy	63
Anotácia	66

Úvod

Vo svojej bakalárskej práci sa zaoberám židovskými učebnými materiálmi z geníz v Česku a Nemecku. Ku tejto téme ma priviedla kurátorka rukopisov a nálezov geníz na papieri Židovského múzea v Prahe, Lenka Uličná.

Na základe spracovaných dostupných informácií a textov bakalárka vysvetľuje rôzne pohľady českých a nemeckých vedcov na genízu. V prvej časti bude obsiahnutá charakteristika genízy, ako aj problematika významu a pôvodu pojmu geníza, ktorý môže mať podľa prameňov odlišný význam. Pokúsim sa potvrdiť alebo vyvrátiť tézu, či genízy obsahovali aj učebné materiály, alebo v nich boli ukladané iba náboženské texty, ktoré nemali študijný charakter. Vďaka tomu získame prehľad aj o funkciách genízy.

V práci sa budem ďalej zaoberať výskumom, ktorý naďalej aktívne prebieha v Česku a v Nemecku, pretože vzhľadom na to, že geníza nie sú len samotné nálezy, ale aj miesto nálezov, bolo nutné vyčleniť kapitolu aj geografickým oblastiam súčasného výskumu geníz. V kapitole bude bližšie vysvetlený vznik židovských obcí, výstavba a poloha synagóg, pretože v tých sa nachádzajú genízy, a synagógy boli využívané v 16.-19. storočí ako miestne židovské školy. Tento spôsob považujeme za najvhodnejší, aby sa v práci orientoval aj čitateľ, ktorý nepozná bližšie problematiku geníz, a práca by mohla pôsobiť nezrozumiteľne.

Vzhľadom na tému bakalárky sa v druhej časti pokúsime čo najpresnejšie spracovať vývoj školstva, ktorý nemal vplyv len na všeobecné vzdelávanie, ale aj na vzdelávanie židovských detí. Práca má preto vysvetliť typy židovských škôl a zoznámiť čitateľa so zákonmi, ktoré platili na území vtedajšieho kráľovstva. Dôležitou súčasťou boli aj reformy Márie Terézie a Jozefa II., ktorými sa budem v práci tiež zaoberať. Ďalšou otázkou, ktorú sme si položili je, či mala na vývin židovského školstva vplyv aj haskala, a ako sa odráža na materiáloch v genízach.

Pre účely výskumu tejto práce sú použité učebné materiály zo zbierok Židovského múzea v Prahe a nemeckých geníz. Na základe rôznych charakteristík budú nálezy rozdelené do jazykových skupín. Prácou chceme zistiť, či a ako sa odlišujú české materiály od nemeckých materiálov. Kvôli špecifikám niektorých materiálov budú niektoré nálezy skúmané podrobnejšie.

Cieľom práce bolo okrem spracovania problematiky charakteristiky genízy na základe dostupnej literatúry poskytnúť prehľad vývoja židovského školstva, a taktiež predložiť analýzu učebných materiálov na základe jazyka. Poznatky z výskumu majú pomôcť pri ďalšom skúmaní tejto témy.

1 Charakteristika geníz

Jednou z oblastí, pre ktoré je materiál z geníz nedoceneným zdrojom informácií, je židovské vzdelávanie. Vzdelávanie v judaizme vychádza z náboženskej povinnosti študovať *Tóru*,¹ zákon. V samotnej Tóre je stanovené, aby židovský ľud zachovával predpisy a ustanovenia dané Bohom, a učil ich svojich synov aj vnukov,² pretože každý otec židovských detí je povinný viesť dieťa ku vzdelaniu.³ V *Talmude*⁴ – תלמוד, ktorého význam „učenie“, „náuka“ pochádza z hebrejského koreňa ג-נ-ל, znamenajúceho „učiť“, sa opätovne zmieňuje potreba vzdelávania židovských detí.⁵ Počas tohto obdobia vznikol aj prvý organizovaný súbor učiteľov,⁶ a už vtedy sa začínali deti vzdelávať vo veku 5 alebo 6 rokov.⁷ Medzi ďalšie zvyklosti v oblasti vzdelávania patrí pomáhanie starších žiakov tým mladším,⁸ ako aj to, že žiaci sa majú plne koncentrovať na štúdium a nebyť rušení inými povinnosťami.⁹ Jehuda ben Tema zastáva názor: „*Dieťa v 5 rokoch dosahuje vek na štúdium Biblie, v 10 na štúdium Mišny, v 13 na plnenie micvot a v 15 na*

---

¹ Tóra znamená „návod“, „učenie“ a je to tradičné označenie pre Päť kníh Mojžišových. Okrem toho môže v širšom zmysle slova označovať celú Bibliu, ako aj židovské učenie alebo náboženské právo. Viac v: NEWMAN, Ja'akov a Gavriel SIVAN. *Judaismus od A do Z: slovník pojmu a termínů*. Praha: Sefer, 1992. Judaika. ISBN 80-900-8953-4., s.232-233.

² Dt 4-9

³ KATZ, Jacob. *Tradition und Krise: Der Weg der jüdischen Gesellschaft in die Moderne*. München: Verlag C.H. Beck oHG, 2002. ISBN 3 406 49518 4., s. 187.

⁴ Talmud – celok židovského zákona a tradícií. Neobsahuje iba diskusie ku Mišne, ale pojednáva aj o práve, náboženských povinnostiach, etike, astrológii atď. Viac v: NEWMAN, Ja'akov a Gaveiwl SIVAN. *Judaismus od A do Z: slovník pojmu a termínů*, s.221-223.

⁵ PAŘÍK, Arno. ŽIDOVSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ A ŠKOLSTVÍ. *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 24. ročníku sympoia k problematice 19. století : Plzeň, 4.-6. března 2004*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2004. ISBN 80-85778-43-2., s. 360.

⁶ HIRSCH, Emil G. a Kohler KAUFMMAN. EDUCATION. *Jewish encyclopedia* [online]. [cit. 2019-04-18]. Dostupné z: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/5438-education>

⁷ ABERBACH, Moses. *Jewish education and history: continuity, crisis and change* [online]. New York: Routledge, 2009. ISBN 02-038-7648-2. S.222-258., s. 222-258.

⁸ LEHMANN, Marjorie a Jane KANAREK. Talmud: Making a Case for Talmud Pedagogy - The Talmud as an Educational Model. *Jewish education from Antiquity to the Middle Ages: studies in honour of Philip S. Alexander*. Boston: Brill, [2017]. ISBN 978-90-04-34776-2., s.581-596.

⁹ ABERBACH, M. s. 222-258.

štúdium Talmudu.¹⁰ Vývoj vzdelávania sa rozvíjal aj naďalej, pretože vzdelanie je dôležitým aspektom náboženského života židovských obcí aj jednotlivcov a sprevádza ich po celý život. Nie je preto prekvapivé, že množstvo písomného materiálu dochovaného v genízach tento jav dokazuje. V genízach nachádzame hmotné doklady o materiáloch, ktoré žiaci používali pri štúdiu,¹¹ avšak doterajší výskum geníz sa tomuto materiálu ešte samostatne nevenoval.

1.1 Význam pojmu geníza

Pôvod pojmu *geníza* je vysvetľovaný vedcami prevažne v tvare množného čísla „*genizot*“ z hebrejského koreňa G-N-Z, ktorý znamená „*ukryť*“, „*odložiť*“.¹² Profesor judaistiky, Andreas Lehnardt, sa vo svojom článku zamýšľal nad možnosťou prevzatím slova z perzštiny do hebrejčiny, alebo odvodením rovnakého koreňa, znamenajúci slovesá „*odložiť*“, „*skryť*“, „*uložiť*“,¹³ zo spoločných koreňov semitských jazykov.¹⁴ Slovo *geníza* môže znamenať aj „*pokladnica*“ alebo „*sklad*“.¹⁵ Ďalší význam slova *geníza* vysvetľuje aramejský pojem *ganaz*. Sloveso *ganaz* by bolo možné preložiť ako „*schovať*“, „*zachrániť*“, „*hromadiť*“.¹⁶

Denz a Rudolf charakterizujú *genízu* ako miesto na odkladanie už viac nepotrebných, židovských, náboženských, rituálnych predmetov¹⁷ a pokladajú si otázku, akou cestou sa dostali svetské knihy do tohto úložného priestoru, ktorý bol určený

---

¹⁰ PAŘÍK, Arno. ŽIDOVSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ A ŠKOLSTVÍ. *Židovské muzeum v Praze* [online]. 2006 [cit. 2019-04-20]. Dostupné z: <https://www.jewishmuseum.cz/program-a-vzdelavani/vystavy/putovni/120/zidovske-vzdelavani-a-skolstvi/>

¹¹ WIESEMANN, Falk a Fritz ARMBRUSTER. *Genisa: hidden legacies of the German village Jews*. Wien: Bertelsmann, 1992. ISBN 35-701-0501-6., s. 24-27.

¹² VESELSKÁ, Dana. „Nálezy textilií v genizot českých a moravských synagog.“ *Český lid: časopis pro etnologická studia*. Roč. 87, č. 4, (2000). ISSN 0009-0794., s. 295.

¹³ LEHNARDT, Andreas. *Genisa - Die materielle Kultur des deutschen Judentums im Spiegel neu entdeckter synagogaler Ablageräume. Einführungen in die materiellen Kulturen des Judentums*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2016. ISBN 978-3-447-10608-5., s. 177.

¹⁴ LEHNARDT, s. 177.

¹⁵ ULIČNÁ, Lenka. Modern Genizot: “Sacred Trash” Reconsidered. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Univerzita Komenského v Bratislave, 2019, 7(1). ISSN 1339-2204., s. 144.

¹⁶ JASTROW, Marcus. *Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*. New York : Chobeb. 1926, s. 258 [online], [cit. 2019-04-20]. Dostupné z: <http://www.tyndalearchive.com/TABS/Jastrow/index>.

¹⁷ DENZ, Rebekka a Gabi RUDOLF. *Genisa-Blätter*. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam, 2015. ISBN 38-695-6316-8., s. 7.

predovšetkým náboženským knihám. Vo svojej knihe *Genisa Blätter II.* opisujú genízu nasledujúcimi slovami: „*Geníza je úložný priestor svätých kníh obsahujúcich Božie meno, a preto nesmú byť zničené, aj keď už neslúžia svojmu pôvodnému účelu,*“¹⁸ a zdôrazňujú, že „*genizot sa od seba silno líšia. Každá geníza je iná a špeciálna, lebo v každej židovskej obci platili iné Minhagim*“¹⁹ - מנהגים.²⁰

Pre potreby tejto práce budem vychádzať z definície, ktorú uvádza Lenka Uličná vo svojom článku nasledovne: „*Pojem geníza pomeníva uzatvorený, súkromný priestor, napr. podkrovie synagógy, ktoré po stáročia slúžilo židovskej komunite ako úložisko opotrebovaných liturgických predmetov. Obsahovali najmä texty, ktoré už neboli rituálne vhodné, a neskôr mali byť pochované na židovskom cintoríne. Primárne sú v genízach uložené náboženské texty, ale je možné nájsť tu aj svetské publikácie, osobnú korešpondenciu, rituálne textilie a iné predmety.*“²¹ Príkladom tohto pomenovania môže byť napríklad aj podkrovie synagógy, ktoré už dlhé roky slúžilo židovskej komunite práve ako úložisko predmetov, ktoré sa buď už nepoužívajú, alebo sú príliš opotrebované.²² Týka sa to predovšetkým liturgických predmetov, ktoré už neboli vhodné na svoj pôvodný účel, ale museli sa odložiť, pretože akýkoľvek text, ktorý by mohol obsahovať Božie meno, nesmie byť zničený nevhodným spôsobom – napríklad spálením.²³ Predmety, ktoré bývajú v genízach uložené najčastejšie, sú najmä náboženské texty. Okrem nich sa v genízach nachádzajú aj svetské publikácie, taktiež osobná korešpondencia ako aj rituálne textilie a mnoho ďalších.²⁴

---

¹⁸ DENZ, Rebekka a Gabi RUDOLF. *Genisa Blätter II.* Potsdam: Universitätsverlag Potsdam, 2017. ISBN 978-3-86956-393-0., s. 7.

¹⁹ Minhag v hebrejčine znamená zvyk, zvyklosť, ktorá nemusí mať platnosť zákona, ale stala sa bežnou praktikovanou židovskou praxou. Viac v: NEWMAN, Ja'akov a Gavriel SIVAN. *Judaismus od A do Z: slovník pojmov a termínů*, s. 117

²⁰ DENZ, Rebekka a Gabi RUDOLF. *Genisa Blätter II.*, s. 8.

²¹ ULIČNÁ, Lenka. „The genizah of Rychnov nad Kněžnou: preliminary research for a project involving the processing of genizot finds from synagogues in Bohemia and Moravia.“ *Judaica Bohemiae*. Roč. LII-1, (2017). ISSN 0022-5738., s. 135.

²² ULIČNÁ, Lenka. „The genizah of Rychnov nad Kněžnou: preliminary research for a project involving the processing of genizot finds from synagogues in Bohemia and Moravia.“, s. 135.

²³ SIXTOVÁ, Olga. „Findings from genizot in Bohemia and Moravia.“ *Judaica Bohemiae*. – Roč. XXXIV, (1998). ISSN 0022-5738., s. 126.

²⁴ VESELSKÁ, s. 297.

1.2 Vymedzenie pojmu geníza

Židovské predmety, ktorých dennodenné používanie, či už v školách, synagógach alebo domácnostiach, zapríčinilo ich nasledovné opotrebovanie, boli spolu so všetkými predmetmi, ktoré obsahujú Božie meno uložené do priestoru s názvom geníza, čo sa môže chápať aj ako určitý druh archívu.²⁵ V niektorých prípadoch boli zvitky Tóry a náboženské texty pochované. Zachovali sa ale aj také materiály, ktoré sa neukladali do zeme, ale boli uložené na povaly synagóg.²⁶

Výnimočnú skupinu nálezov nájdených v genízach tvoria učebné materiály, ktoré dokazujú, že sa do geníz ukladali aj materiály, ktoré neobsahovali priamo jedno z Božích mien.²⁷ Ako príklad môžeme uviesť tabuľky hebrejskej abecedy určené na vzdelávanie detí, pretože vývoj školstva sa odráža aj na nich. Deti sa už od skorého detstva učili hebrejčinu, jazyk, ktorý je považovaný za svätý.²⁸ V 17. storočí sa ale židovskí mudrci zaoberali s otázkou, či je povolené považovať za sväté aj tlačené texty alebo preklady Biblie. Na túto otázku našiel odpoveď vzdelaný rabín Jair Chajim Bacharach, ktorý tvrdí, že každú Tóru zapísanú človekom, ktorá vznikla v zmysle a z poverenia Boha, a pod podmienkou, že aj jeho duša je spojená s Bohom, je možné považovať za svätý text.²⁹ V genízach sa preto nachádzajú aj Biblie v jidiš alebo v nemčine, ktoré ale nemuseli byť používané priamo v škole, pretože ich mohli používať dospelí. Z učebných materiálov sa našli v genízach tabuľky hebrejskej abecedy, učebnice, čítanky, návčky písma v hebrejčine,³⁰ a po vzniku kníhtlače, jozefínskych reforiem v období emancipácie sa do

---

²⁵ SIXTOVÁ, s. 126.

²⁶ VESELSKÁ, s. 295.

²⁷ DENZ, Rebekka a Gabi RUDOLF. *Genisa Blätter II.*, s. 8-10.

²⁸ SCHATZ, Andrea. Die neue heilige Sprache der jüdischen Aufklärer. *Jüdische Sprachen in deutscher Umwelt: Hebräisch und Jiddisch von der Aufklärung bis ins 20. Jahrhundert* [online]. 1. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, c2002, s. 19-21 [cit. 2019-04-20]. ISBN 3-525-20822-7. Dostupné z: <https://books.google.cz/books?id=3MaoZcYl8skC&pg=PA27&dq=die+neue+heilige+Sprache+der+j%C3%BCdischen+Aufkl%C3%A4rer.&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwib98C5tzjAhXQxMQBHZZDByIQ6AEIKTAA#v=onepage&q=die%20neue%20heilige%20Sprache%20der%20j%C3%BCdischen%20Aufkl%C3%A4rer.&f=false>

²⁹ LEHNARDT, s. 184.

³⁰ DENZ, Rebekka a Gabi RUDOLF. *Genisa Blätter II.*, s. 8-11.

učebného kurikula židovských škôl dostali aj svetské predmety ako učebnice nemčiny, matematiky, slovníky, zošity, návčiky písma aj v iných jazykoch.³¹

Z výskumov, ktoré prebehli v posledných rokoch v Česku a Nemecku vyplýva, že forma materiálov sa od seba takmer nelíši, pretože v oboch krajinách sa v genízach našli čítanky, učebnice, zošity a iné.³² Avšak v českých aj nemeckých genízach bolo uložené množstvo učebných materiálov, ktoré sa odlišuje napríklad v jazykových mutáciách.

1.3 Funkcie genízy

Kvôli tomu, že sa geníza v minulosti používala ako úložisko materiálov vo svätom jazyku, zastupuje v judaizme hlavnú úlohu vo forme ochrany pre všetky texty, ktoré majú v obsahu aspoň jedno z Božích mien.³³ Súčasťou geníz sú aj rôzne druhy liturgických predmetov, ako napríklad amulety, modlitby, mezuzy, sidur, Tanach a mnoho iných svätých textov. To znamená, že prvou funkciou genízy je sväté texty a materiály ochrániť, a následne ich ukryť pred prípadným nebezpečím.³⁴ Aby sa predišlo nebezpečenstvu a znehodnoteniu materiálov, je potrebné ich všetky zozbierať. Ako uvádza Veselská, materiály boli zhromaždené na špeciálnom mieste v synagóge a až po čase sa celý obsah geníz vzal, zakopal, alebo pochoval v na to určenom oddelení na židovskom cintoríne.³⁵ V dávnejších dobách sa tento obsah genízy často ukladal do základov konkrétnych synagóg alebo na zvolené miesto, pôdu, kde bol neskôr opatrne uložený.³⁶ Vďaka tomuto starému a zaužívanému zvyku ukladania už doslúžených textov do geníz, sú aj naďalej objavované nové materiály.

Napriek tomu, že dnes už genízy neslúžia svojej pôvodnej funkcii, plnia dnes genízy ďalšiu, novú funkciu. Vďaka rozličným materiálom, ktoré tvoria rôzne texty, textílie, každodenné predmety, sa dozvedáme o živote Židov na vidieku. Ku tomu pomáhajú aj nálezy tých najstarších a najvzácnejších rukopisov, medzi ktoré patria

---

³¹ WIESEMANN, s. 24-26.

³² LEHNARDT, s. 181-194.

³³ ULIČNÁ, Lenka. Modern Genizot: "Sacred Trash" Reconsidered, s. 143.

³⁴ VESELSKÁ, s. 295.

³⁵ Ibid., s. 295.

³⁶ Ibid., s. 295.

stredoveké hebrejské texty, liturgického, exegetického a taktiež aj nábožensko-právneho obsahu.

1.4 Výskum geníz

Výskumu geníz v Česku predchádzalo viacero udalostí. Prvou je nález genízy v Káhire, ďalej nálezy geníz v Nemecku, zorganizovanie výstavy „*Genizah – Hidden Legacies of the German Village Jews*“ v roku 1992 v Londýne. V roku 1995 bola táto výstava uskutočnená aj v Prahe,³⁷ pretože v rozmedzí rokov 1996 až 2000 sa konal na území dnešného Česka projekt pod záštitou Židovského múzea v Prahe³⁸ s názvom „*Genizot: Findings in Bohemian and Moravian Synagogues*“,³⁹ ktorý v tom čase viedla Oľga Sixtová. Výskum geníz prebiehal vo viacerých než 50 miestach, ale nálezy geníz sa našli iba v nasledujúcich obciach, a to v obci: *Bezdrůžice, Březnice, Doudleby nad Orlicí, Holešov, Janovice nad Úhlavou, Kdyně, Luže, Rychnov nad Kněžnou, Spálené Poříčí, Úsov, Všeradice, a Zahůžany*.⁴⁰

Výskum sa sústredil na výskyt genizot v synagógach, ktoré sa mali zrekonštruovať (Luže, Úsov, Březnice), a na nálezy v minimálnom počte (Kdyně, Janovice nad Úhlavou).⁴¹ Iné oblasti zostávajú stranou, pretože sú materiály buď skúmané postupne, alebo sú genízy ťažko prístupné. Celá bola preskúmaná iba jedna neporušená geniza v obci Luže, ale preskúmané boli aj genízy v obci Úsov, Březnice kvôli rekonštrukcii synagógy. Genízy so synagóg v obciach Kdyně alebo Janovice nad Úhlavou boli tiež vyzdvihnuté celé v dôsledku nízkeho počtu nálezov.⁴² Vzhľadom na zlý stav, v akom sa predmety nachádzali už pred uložením do geníz, a v akých podmienkach

---

³⁷ ULIČNÁ, Lenka. „The genizah of Rychnov nad Kněžnou: preliminary research for a project involving the processing of genizot finds from synagogues in Bohemia and Moravia.“, s. 136.

³⁸ Ďalej uvádzané ako ŽMP.

³⁹ SIXTOVÁ, s. 126.

⁴⁰ VESELSKÁ, s. 295.

⁴¹ Ibid., s. 296.

⁴² Ibid., s. 296.

pretrvávali (v neprimerane vlhkom prostredí, pod prachom, v prítomnosti plesní a pod.), bolo v roku 1998 množstvo materiálov pochovaných na židovskom cintoríne v Prahe.⁴³

ŽMP, ktoré aj naďalej pokračuje vo výskume nájdených materiálov, identifikuje ich, a to aj napriek komplikovanému prístupu ku ich získaniu, počas pilotného výskumu genízy v Rychnove nad Kněžnou upravilo postup pri narábaní s materiálmi,⁴⁴ tento pilotný výskum v roku 2017 ukončilo.⁴⁵ Výskumu nálezov z geníz sa venuje vo svojom článku „*Nálezy textilií v genizot českých a moravských synagóg*“ aj vedecká pracovníčka ŽMP Dana Veselská, ktorá sa zameriava hlavne na textilie. Lenka Uličná, kurátorka rukopisov a nálezov z geníz na papieri, vo svojom článku o moderných genízach vysvetľuje ciele ŽMP, ktoré sa snaží o zachránenie, premiestnenie materiálov, a následne ich spracovať a zaradiť do zbierok, ktoré sú sprístupnené verejnosti.⁴⁶ Židovské múzeum v Prahe zastáva názor, že by mali materiály preukazovať autentickosť, ale tak, aby sa predišlo ich zničeniu a mohli byť bezpečne skladované.⁴⁷ ŽMP momentálne pripravuje projekt na komplexné spracovanie geníz.

V dnešnom Nemecku sa začal výskum geníz, ktorý prebieha aj naďalej, v roku 1988, keď bola náhodne objavená geníza a od tohto momentu nabral výskum nový smer, keďže sa objavili ďalšie genízy a ich výskum viedol ku zorganizovaniu výstavy „*Genizah - Hidden Legacies of the German Village Jews*“ v roku 1992.⁴⁸

Niekoľko geníz sa našlo najmä v oblasti južného Nemecka, a to v obciach - *Urspringen, Röllbach, Odenbach, Freudenthal, Ichenhausen Memmelsdorf, Untermerzbach*.⁴⁹ Ďalšie genízy sa nachádzajú v obciach *Westheim* pri Hammelburgu, *Veitshöchheim*, kde bola objavená a aj preskúmaná geníza s početnými materiálmi.⁵⁰ Genízy v obciach *Hechingen* a *Freudental* boli objavené pri rekonštrukcii synagógy,⁵¹

---

⁴³ VESELSKÁ, s. 296.

⁴⁴ ULIČNÁ, Lenka. „The genizah of Rychnov nad Kněžnou: preliminary research for a project involving the processing of genizot finds from synagogues in Bohemia and Moravia.“, s. 137-140.

⁴⁵ ULIČNÁ, Lenka. Modern Genizot: “Sacred Trash” Reconsidered, s. 151.

⁴⁶ ULIČNÁ, Lenka. Modern Genizot: “Sacred Trash” Reconsidered, s. 151-152.

⁴⁷ Ibid., s. 151-152.

⁴⁸ WIESEMANN, s. 11.

⁴⁹ Ibid., s. 32.

⁵⁰ LEHNARDT, s. 174.

⁵¹ WIESEMANN, s. 23.

tak isto, ako aj významná geníza v *Bayreuth* v roku 2009.⁵² Objavené boli aj dolno- a hornofranské genízy v týchto miestach: *Altenkunstadt, Altenschönbach, Arnstein, Gaukönigshofen, Kleinsteinach, Lichtenfels, Reckendorf, Wiesenbromm, Cronheim*, ako aj v oblasti Porýnsko-Falcko, v nasledujúcich obciach: *Alsenz, Weisenau, Obermuschel a Bruttig* s malým počtom nálezov. Geníza *Niederzissen* nie je podľa Lehnardta dôležitá kvôli histórii Židov tam na mieste, ale má dôležitý význam z hľadiska genízy v kontexte celého regiónu.⁵³ Pri výskumoch synagóg sa našli ešte ďalšie genízy v oblastiach Dolného, Horného aj Stredného Franska v Bavorsku, ktoré sú zakreslené v mape od Rebekky Denz.⁵⁴

Kvôli veľkému počtu nájdených materiálov a ich spracovávaníu vznikol v roku 1998 „*Genisaprojekt Veitshöchheim*“, ktorého ciele sú podobné ako ciele ŽMP, a to nálezy roztriediť, opísať, identifikovať a zozbierať informácie o jednotlivých textoch do databázy.⁵⁵ S materiálmi a ich spracovaním sa zaoberajú vedci na Johannes-Gutenberg Universität Mainz.⁵⁶

Aj napriek tomu, že je už mnoho materiálov spracovaných, je téma geníz aj naďalej aktuálna, a to práve kvôli stále prebiehajúcim výskumom. Mnohé materiály zatiaľ ešte stále neboli objavené, ale ani všetky známe materiály ešte neboli spracované tak, aby mohli byť použité k výskumu. Avšak existujú materiály, ktoré sú už zdokumentované, a z poznatkov výskumu vznikajú nové vedecké publikácie alebo sa pripravujú výstavy.

---

⁵² LEHNARDT, s. 175.

⁵³ Ibid., s. 177.

⁵⁴ DENZ, Rebekka a Gabi RUDOLF. *Genisa Blätter II.*, s. 12.

⁵⁵ LEHNARDT, s. 175.

⁵⁶ DENZ, Rebekka a Gabi RUDOLF. *Genisa Blätter II.*, s. 11. .

2 Geografické vymedzenie oblastí súčasného výskumu geníz

Geografické vymedzenie oblastí súčasného výskumu geníz je ovplyvnené príchodom Židov na územie dnešného Česka a Nemecka, historickými udalosťami, na ktoré nadväzuje zakladanie židovských náboženských obcí. Takmer v každej náboženskej obci sa nachádzala synagóga, ale nie v každej synagóge bola objavená geníza. Ako sa líšia od seba samotné židovské obce, líšia sa od seba aj nálezy v genízach.

2.1 Česko

Prvé pramene, v ktorých je spomenutá prítomnosť Židov na území dnešného Česka, pochádzajú z deviateho storočia. Za najdôležitejšiu písomnú zmienku môžeme považovať správu od židovského kupca Ibrahima ibn Jakuba, ktorý prišiel v rokoch 956-966 do strednej Európy, a vo svojej správe zmienil prítomnosť Židov v Prahe.⁵⁷ Z jeho správy ale nie je zrejmé, či boli Židia priekupnými obchodníkmi, ktorí navštívili Prahu iba kvôli možnostiam obchodovania, alebo na tomto území sídlili už vtedy.⁵⁸ Po návšteve Ibrahima ibn Jakuba sa však židovské obyvateľstvo začalo na území usídľovať. Takmer až do konca 11. storočia, počas vlády Přemyslovcov, mohli žiť Židia ako slobodní ľudia, ktorí sa živili obchodovaním, remeslami, alebo ako finanční poradcovia šľachty.⁵⁹

Pěkný uvádza, že príchodom kresťanstva a križiackych vojen sa podmienky pre Židov zmenili, pretože v roku 1215, kedy bol pápežom Inocentom III. zvolaný IV. lateránsky koncil, bola potvrdená úplná segregácia Židov od kresťanského

---

⁵⁷ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-859-2433-1., s.11.

⁵⁸ Ibid., s. 12.

⁵⁹ Ibid., s. 13-15.

obyvateľstva.⁶⁰ To spôsobilo vznik židovských štvrtí, tzv. get,⁶¹ ktoré boli od ostatných častí mesta oddelené stenou, bránou prípadne reťazou. Geto malo paradoxne aj ochrannú funkciu, pretože aj keď mali Židia obmedzený pohyb v rámci mesta, geto im malo zaručiť bezpečný život podľa ich náboženstva. Mnohé pogromy však dokazujú, že táto funkcia nedokázala Židov dostatočne ochrániť.⁶²

Kráľ Otakar II. vydal v období vzniku get dokument, platný až do 19. storočia, „*Statuta Judaeorum*“, v ktorom určil vzťah medzi Židmi a panovníkom, a to tým, že sa Židia stali jeho poddanými. Kráľ im síce zabezpečil ochranu, ale Židom pripadla povinnosť platiť dane kráľovi.⁶³ Vo viacerých mestách sa však aj napriek tomu odohrali mnohé pogromy, ale kráľ Karol IV. podporoval vznik nových židovských osídlení.⁶⁴ Vládou jeho nasledovníkov sa podmienky pre židovské obyvateľstvo ešte zhoršili.

Zásadný zlom nastal na prelome 15. a 16. storočia, kedy boli Židia vypovedaní z kráľovských miest v Čechách aj na Morave.⁶⁵ Následkom toho bola zmena charakteru židovského osídlenia. Dovtedy žili Židia prevažne v mestách, ale po vyhnaní z kráľovských miest sa Židia v Čechách presídlili prevažne do menších miest, a moravskí Židia na vidiek.⁶⁶ Pěkný tvrdí, že sa situácia zlepšila v roku 1567 vďaka kráľovi Maximiliánovi II., ktorý Židom sľúbil, že nebudú vyhánaní z kráľovských miest.⁶⁷

Obdobie nazývané aj ako „zlatý vek“ českých Židov predsa len netrvalo dlho, pretože počas Tridsaťročnej vojny nastal úbytok židovského obyvateľstva.⁶⁸ V dôsledku Chmeľnického povstania a vyhnaní Židov z Viedne kráľom Leopoldom I. v roku 1669 sa počet Židov v Krajinách českej koruny v 17. storočí opäť zvýšil.⁶⁹ Z dôvodu zvýšenia počtu Židov vznikali v priebehu 18. storočia rôzne zákony a nariadenia, ktoré mali znížiť

---

⁶⁰ PĚKNÝ, s. 19.

⁶¹ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC. *Židovské památky Čech: historie a památky židovského osídlení Čech = Jewish monuments in Bohemia : history and monuments of the Jewish settlement in Bohemia*. Brno: ERA group, 2004. ISBN 80-865-1764-0., s. 7.

⁶² PĚKNÝ, s. 322–25.

⁶³ PĚKNÝ., s. 23-25.

⁶⁴ Ibid., s. 36.

⁶⁵ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 7.

⁶⁶ PĚKNÝ, s. 59-60.

⁶⁷ Ibid., s. 70-71.

⁶⁸ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 7-9.

⁶⁹ PĚKNÝ, 87.

počet židovského obyvateľstva v Habsburskej monarchii.⁷⁰ Cisár Karol VI. vydal preto v roku 1726 opatrenie nazývané ako „*numerus clausus*“, ktoré stanovovalo kvótu židovských rodín. Miller tvrdí, že na toto opatrenie nadviazal v tom istom roku tzv. „*Familiantský zákon*,“ regulujúci počet židovského obyvateľstva tým, že po smrti otca sa smel oženiť iba najstarší syn.⁷¹ V tom čase sa sťahovali českí Židia z miest na vidiek, pretože si chceli zakladať rodiny.⁷² Ďalším nariadením vydaným v roku 1726 bol „*Translokačný reskript*,“⁷³ ktorý obmedzoval život židovského obyvateľstva z hľadiska polohy geta, pretože niektoré getá museli byť presťahované ďalej od kresťanov.⁷⁴

Všetky nariadenia Karola VI. obmedzovali počet židovského obyvateľstva, ale zároveň mali ochrániť Židov v Čechách a na Morave pred vypovedaním z Habsburskej monarchie.⁷⁵ Tomu sa Židia aj tak nevyhli, pretože cisárovná Mária Terézia ich vypovedala v roku 1744.⁷⁶ O štyri roky neskôr bol Židom povolený návrat pod podmienkou tzv. tolerančnej dane, ktorú museli platiť každý rok.⁷⁷ Na niektoré reformy Márie Terézie nadviazal Jozef II., ktorého reformy značne ovplyvnili vzdelávanie židovských detí v snahe začleniť ich do spoločnosti.⁷⁸ Avšak ani jemu, ani jeho nasledovníkom na trón, sa nepodarilo zrušiť getá.⁷⁹ Nariadenia vo Familiantskom zákone, Translokačnom reskripte, ako aj segregácia Židov od kresťanov, boli postupne rušené v 19. storočí.⁸⁰ Revolúciou v roku 1848 bol spôsobený zánik židovských náboženských obcí na vidieku, pretože Židom umožnila opätovné sťahovanie do miest.⁸¹

Nálezy geníz boli objavené prevažne v synagógach v menších mestách v Čechách, ale dve genízy sa nachádzajú aj na území Moravy. Genízy sa nachádzajú v nasledujúcich oblastiach: *Bezdržice, Březnice, Doudleby nad Orlicí, Holešov,*

---

⁷⁰ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 9.

⁷¹ MILLER, Michael L. *Moravští Židé v době emancipace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. Židé - dějiny - paměť. ISBN 978-80-7422-307-5., s. 45-51.

⁷² PĚKNÝ, s. 323-325.

⁷³ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 9.

⁷⁴ PĚKNÝ, s. 95.

⁷⁵ Ibid., s. 96.

⁷⁶ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 11.

⁷⁷ MILLER, s. 51-53.

⁷⁸ PĚKNÝ, s. 114-118.

⁷⁹ Ibid., s. 113-114.

⁸⁰ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 11.

⁸¹ Ibid., s. 11.

*Janovice nad Úhlavou, Kdyně, Luže, Rychnov nad Kněžnou, Spálené Poříčí, Úsov, Všeradice, a Zalužany,*⁸² ale súčasný výskum v Česku sa sústreďuje predovšetkým na genízy v nasledujúcich obciach:

a) Bezručice

Prvá zmienka o prítomnosti židovského obyvateľstva v mestečku ležiacom v západných Čechách pochádza už z roku 1603.⁸³ V roku 1724⁸⁴ bolo v obci zaznamenaných 5 židovských rodín.⁸⁵ Počet židovského obyvateľstva postupne rástol, v roku 1880 tu žilo 133 Židov, ale v roku 1900 už iba 54.⁸⁶ Kvôli stále klesajúcemu počtu Židov bola židovská obec po roku 1921 pripojená ku mestu Stříbro.⁸⁷

V obci sa nachádzalo geto na okraji mesta smerom na západ od Plzenskej ulice, sa, a jeho vznik sa datuje už začiatkom 18. storočia. Niekoľko domov z geta sa zachovalo prestavaných.⁸⁸ Predtým ako bola postavená synagóga, prebiehali bohoslužby v miestnej modlitebni. Synagóga, postavená bola pravdepodobne už pred rokom 1812, leží na juhovýchodnom okraji geta. Na bohoslužby slúžila židovskej obci až do okupácie nacistami. Počas 2. svetovej vojny slúžila ako sklad, avšak podarilo sa zachovať ženskú tribúnu.⁸⁹

Aj napriek tomu, že synagóga patrí momentálne súkromnej osobe, bola v nej v roku 1996 objavená geníza.⁹⁰ Medzi nálezmi sa našli fragmenty hebrejských rukopisov, na ktorých sú uvedené zápisky z prednášok neznámeho učenca na prelome 18. a 19. storočia.⁹¹

---

⁸² SIXTOVÁ, s. 126.

⁸³ SIXTOVÁ, s. 132.

⁸⁴ V roku 1724 prebehlo plošné sčítanie Židov na celom území Čiech. Viac v: ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC. *Židovské památky Čech: historie a památky židovského osídlení Čech = Jewish monuments in Bohemia : history and monuments of the Jewish settlement in Bohemia*. Brno: ERA group, 2004. ISBN 80-865-1764-0., s. 9.

⁸⁵ VESELSKÁ, s.298.

⁸⁶ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 82.

⁸⁷ VESELSKÁ, s.298.

⁸⁸ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 82.

⁸⁹ Ibid., s. 82-83.

⁹⁰ SIXTOVÁ, s. 132.

⁹¹ Ibid., s. 132.

b) Březnice

Židovské osídlení na území města Březnice, ležiacom v stredných Čechách, sa vyvíjalo už od druhej polovice 15. storočia.⁹² V roku 1724 bývalo v obci 27 židovských rodín, v 50. rokoch 18. storočia tvorilo židovskú náboženskú obec 190 osôb. Koncom 19. storočia sa začal počet Židov znižovať, v roku 1930 žilo v obci Březnice už iba 30 osôb židovského vierovyznania.⁹³ Kehila sa po 2. svetovej vojne neobnovila.⁹⁴

Za severnou stranou námestia v obci sa rozprestieralo geto nazývané Lokšany.⁹⁵ Geto vzniklo v rokoch 1726 až 1747 na popud kráľa Karola VI., ktorý nariadil v Translokačnom reskripte, aby sa Židia zdržiavali v getách ďaleko od kostolov.⁹⁶ V urbanistickom gete sa nachádzali dve námestia,⁹⁷ okolo ktorých sa rozprestierali domy. Samotné geto bolo spojené s hlavným námestím v obci bránou.⁹⁸

Synagoga bola postavená v gete na väčšom námestí v roku 1725. Kvôli požiaru z roku 1820 bola synagoga prestavaná v klasicistickom štýle v roku 1821.⁹⁹ V jednej časti synagógy sa nachádzala modlitebňa s galériou pre ženy, na druhom poschodí fungovala židovská škola, a v prizemí synagógy sa nachádzal byt šamesa.¹⁰⁰ Synagoga patrí medzi starší typ synagóg, pretože synagógy, v ktorých sa nachádzala v jednej budove modlitebňa, škola a byt kantora alebo učiteľa v jednej budove, boli v českých zemiach budované už od 17. storočia.¹⁰¹ Bohoslužby sa v nej konali do 30. rokov 20. storočia, po skončení 2. svetovej vojny bola využívaná ako sklad.¹⁰²

Od roku 1720 do konca 19. storočia bolo v obci Březnice umiestnené sídlo krajského rabinátu.¹⁰³ Krajský rabinát vznikol v roku 1654, po tom ako Židia na vidieku získali právo na samostatnú právomoc, pretože dovtedy za nich vyjednávala podmienky

---

⁹² ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 92.

⁹³ VESELSKÁ, s. 298.

⁹⁴ SIXTOVÁ, s. 130.

⁹⁵ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 92.

⁹⁶ SIXTOVÁ, s. 130.

⁹⁷ Ibid., s. 130.

⁹⁸ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 92.

⁹⁹ Ibid., s. 92.

¹⁰⁰ Ibid., s. 92.

¹⁰¹ PAŘÍK, s. 355.

¹⁰² ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 92.

¹⁰³ VESELSKÁ, s. 298.

kehila v Prahe. Úrad zemskeho rabína bol zrušený v roku 1749 a následne boli židovské obce v regiónoch zastupované krajskými rabínmi.¹⁰⁴

Nález genízy v meste Březnice bol objavený v roku 1996.¹⁰⁵ Nielen kvôli umiestneniu krajského rabinátu patrí geníza v obci Březnice spolu s objavom genízy v obci Luže ku najdôležitejším náleziskám geníz v Česku. Ďalším dôvodom sú samotné nálezy, ktoré v nej boli objavené. Pretože synagóga slúžila aj ako miestna židovská škola, našli sa v nej nástenné dosky, ktoré boli používané v škole.¹⁰⁶ Majiteľom synagógy je ŽMP, ktoré ju nechalo zrekonštruovať.

c) Holešov

Židovská náboženská obec v meste Holešov, ležiace na strednej Morave, sa radí k najvýznamnejším žid. obciam na Morave.¹⁰⁷ Príchod Židov do Holešova v druhej polovici 15. storočia môže súvisieť s vyhnaním Židov z kráľovských miest na Morave v polovici 15. storočia.¹⁰⁸ V roku 1794 žilo v Holešove 1032 osôb židovského pôvodu, v roku 1848 býval v Holešove najvyšší počet Židov, s počtom 1694 osôb. Počínajúc druhou polovicou 19. storočia začal klesať počet židovských obyvateľov v židovskom centre vzdelanosti na Morave a v roku 1930 tu zostalo už iba 273 Židov.¹⁰⁹

Pôvodné židovské osídlenie sa rozprestieralo pred hradbami, za Židovskou bránou. Židovská štvrť bola najskôr na predmestí okolo Starej synagógy.¹¹⁰ Z dôvodu predpisov v Translokačnom reskripte, museli sa Židia presídliť z námestia do časti mesta, medzi getom a cintorínom. V 18. a 19. storočí bolo geto, v ktorom sa nachádzala aj škola, rabinát s modlitebňou aj mikve, oddelené od mesta 3 bránami.¹¹¹ Z pôvodných 108

---

¹⁰⁴ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 9.

¹⁰⁵ SIXTOVÁ, s. 130.

¹⁰⁶ SIXTOVÁ, s. 130-131.

¹⁰⁷ KLENOVSKÝ, Jaroslav. *Encyklopedie židovských památek Moravy a Slezska*. Praha: Grada Publishing, 2018. ISBN 978-80-271-0642-4., s. 106.

¹⁰⁸ Ibid., s. 106.

¹⁰⁹ SIXTOVÁ, s. 134.

¹¹⁰ KLENOVSKÝ, s. 106.

¹¹¹ Ibid., s. 108.

domov patriacich Židom sa zachovalo už iba 56 domov v prestavbách.¹¹² V jednom z nich fungovala židovskej obci od obdobia medzi 17. až začiatkom 19. storočia ješiva.¹¹³

V Holešove jestvovali v minulosti dve synagógy. Stará, ortodoxná, synagóga, postavená v roku 1560 v renesančnom slohu uprostred židovskej štvrte, nahradila synagógu, ktorá predtým vyhorela. V roku 1615 bola synagóga prvýkrát prestavaná, pribudla v nej ženská galéria a predsieň, v 18. storočí bola synagóga pretvorená v barokovom slohu.¹¹⁴ Z dôvodu nárastu židovského obyvateľstva a malého priestoru v Starej synagóge, bola postavená v roku 1893 nová synagóga. Synagógu, ležiacu na Malom námestí pre reformovaných Židov, navrhol známy viedenský architekt Jakob Gartner v novorománskom slohu. Vo vedľajšom dome novodobej synagógy, zasvätená bola 3.9.1893, sa nachádzal byt rabína a zimná modlitebňa.¹¹⁵

Aj keď bola v Holešove postavená nová synagóga, ortodoxné bohoslužby sa konali stále v Starej synagóge, nazývanej aj ako Šachova synagóga po holešovskom rabínovi Šlomovi Šabtajovi ben Mejrovi ha-Kohenovi.¹¹⁶ Interiér Starej synagógy tvorí hlavná sála, na prvom poschodí je ženská galéria, na druhom poschodí sa nachádzala školská učebňa.¹¹⁷ Nová synagóga bola počas 2. svetovej vojny vypálená, ale Šachova synagóga, bola ušetrená.¹¹⁸

Po vojne bola kehila v Holešove obnovená, v rokoch 1960-1964 a 1993-1995 prebiehala oprava Šachovej synagógy.¹¹⁹ V roku 1998 bola na povale synagógy objavená geníza.¹²⁰ Nálezy, ktoré sú iného typu ako v iných genízach, potvrdzujú prítomnosť vzdelaných rabínov v Holešove.¹²¹

d) Janovice nad Úhlavou

---

¹¹² Ibid., s. 107.

¹¹³ PAŘÍK, s. 355.

¹¹⁴ KLENOVSKÝ, s. 108-109.

¹¹⁵ KLENOVSKÝ, s. 109.

¹¹⁶ VESELSKÁ, s. 299.

¹¹⁷ KLENOVSKÝ, s. 108-109.

¹¹⁸ BAŘINKA, Miloš a Irena VOŠTOVÁ, ed. *Morava a Slezsko: Česká republika*. Luhačovice: Atelier IM, 2001. ISBN 80-859-4843-5., s. 65-67.

¹¹⁹ VESELSKÁ, s. 299.

¹²⁰ SIXTOVÁ, s. 134.

¹²¹ Ibid., s. 134.

Geníza s malým počtom nálezov bola objavená aj v synagóge v mestečku ležiacom v Plzenskom kraji. Prítomnosť Židov v meste je doložená od polovice 15. storočia.¹²² Až od 18. storočia sa zvýšil počet židovského obyvateľstva v obci. V roku 1724 tvorilo židovskú obec 5 rodín, v roku 1838 ju tvorilo 21 rodín, avšak geto sa v obci Janovice nad Úhlavou nikdy nenachádzalo, väčšina domov sa nachádzala smerom na juhovýchod od námestia.¹²³

Synagóga, postavená v barokovom slohu v roku 1723, sa nachádza pri východnej strane Židovskej ulice. Radí sa ku mladšiemu typu, pretože synagóga bola spojená so školou pozdĺžne za sebou.¹²⁴ V obci Janovice nad Úhlavou stála škola z južnej strany synagógy, slúžiacej na bohoslužby do začiatku 20. storočia.¹²⁵

e) Kdyně

Židovské osídlenie v mestečku v západných Čechách sa začalo rozvíjať od polovice 17. storočia. Pri sčítaní Židov v Čechách v roku 1724 bolo zistené, že v obci Kdyně žili iba 2 židovské rodiny.¹²⁶ Židovská obec bola početnejšia od polovice 19. storočia, v roku 1880 tu žilo 68 Židov, ale kvôli nízkemu počtu bola v roku 1925 zlúčená so židovskou obcou v obci Klatovy.¹²⁷

V obci sa nenachádzalo typické geto, ale iba tzv. židovský sídelný okrsk, ktorý sa rozprestieral z časti na Americkej ulici a na rohu námestia. Na námestí stojí synagóga v novorománskom slohu.¹²⁸ Ako jediná je zachovaná v pôvodnom stave, pretože synagóga je spojená so školou pozdĺžne za sebou.¹²⁹ V synagóge sa nachádzala zároveň škola, byt rabína a existujú domnienky, že v pivnici synagógy sa mohla nachádzať mikve.¹³⁰ Synagóga bola postavená pomerne neskoro, v roku 1863. V období medzi rokom 1929 a 1936 sa konali v synagóge bohoslužby už iba počas sviatkov, po roku 1936

---

¹²² ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 173.

¹²³ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 173-174.

¹²⁴ PAŘÍK, s. 355.

¹²⁵ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 174.

¹²⁶ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 189.

¹²⁷ SIXTOVÁ, s. 128.

¹²⁸ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 189-190.

¹²⁹ PAŘÍK, s. 355-356.

¹³⁰ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 189-190.

už neslúžila svojmu pôvodnému účelu.¹³¹ Počas vojny, aj po nej, až do roku 1990, sa stal zo synagógy husitský kostol Momentálne je jej vlastníkom mesto Kdyně, ktoré nechalo synagógu zrekonštruovať.¹³²

V obci Kdyně bola geníza objavená v roku 1997. Medzi jej nálezy patria napríklad fragmenty náboženských kníh z 18. a 19. storočia.¹³³

f) Luže

Židia sa začali usádzať v meste od druhej polovice 16. storočia. Začiatkom 17. storočia ju obývalo 11 židovských rodín, v roku 1724 ich bolo 24, koncom 18. storočia počet rodín vzrástol na 58. V roku 1856 žilo v obci 301 osôb židovského vierovyznania, ale dôsledkom nariadení a emancipácie začal počet Židov koncom 19. storočia v obci klesať.¹³⁴

Predpokladá sa, že geto vzniklo už v druhej polovici 16. storočia. Geto bolo vytvorené niekoľkými ulicami smerom na juhozápad od námestia. Z 19. storočia je doložených 24 domov, vrátane školy a sídla krajského rabína. Prvá synagóga v obci Luže stála už v roku 1612, ale táto synagóga bola zničená.¹³⁵ V roku 1780 bola na mieste pôvodnej synagógy postavená nová synagóga.¹³⁶ Rekonštrukcia synagógy prebehla v roku 1935, bohoslužby sa v nej konali do začiatku 2. svetovej vojny.¹³⁷ Od začiatku 19. storočia sa nachádzala v tesnej blízkosti synagógy židovská škola, ktorá bola ale samostatným objektom.¹³⁸

Po skončení vojny nebola židovská obec obnovená.¹³⁹ Od roku 1996 je synagóga majetkom ŽMP, ktoré ju zrekonštruovalo. Počas rekonštrukcie bola objavená rozsiahla geníza. Nález genízy v meste vo východných Čechách patrí spolu s genízou v obci Březnice ku najdôležitejším náleziskám, pretože geníza v obci Luže je najväčšou, doteraz

---

¹³¹ SIXTOVÁ, s. 132.

¹³² Ibid., s. 132.

¹³³ SIXTOVÁ, s. 132.

¹³⁴ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 236.

¹³⁵ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 236.

¹³⁶ SIXTOVÁ, s. 128.

¹³⁷ Ibid., s. 128.

¹³⁸ PAŘÍK, s. 356.

¹³⁹ VESELSKÁ, s. 299.

objavenou, a úplne neporušenou genízou v Česku.¹⁴⁰ V geníze sa nachádza veľké množstvo textílií, náboženských predmetov, ale aj učebných materiálov.¹⁴¹

g) Rychnov nad Kněžnou

Rychnov nad Kněžnou je mesto vo východných Čechách. Židovské osídlenie je doložené už od 16. storočia.¹⁴² V roku 1569 tu žilo 5 židovských rodín. 50 rodín žilo v meste v roku 1836. Koncom 19. storočia tu žilo už len 216. Židov a ich počet sa znižoval aj v ďalších rokoch.¹⁴³

Židovské obyvateľstvo si vybudovalo geto, ktorého vznik je datovaný na počiatok 17. storočia, smerom na juhovýchod od námestia.¹⁴⁴ Z časti sa podarilo v podobe prestavby dochovať miestny rabinát, v ktorom nebola iba židovská škola, ale aj byt rabína a mikve.¹⁴⁵ Prvá synagóga vznikla v meste Rychnov nad Kněžnou v prvej polovici 17. storočia, avšak synagóga bola v roku 1782 spálená. Na mieste pôvodnej synagógy bola v roku 1787 postavená druhá synagóga, ktorá musela byť po požiari v 1830 opravená. Synagóga bola prestavaná v klasicistickom slohu.¹⁴⁶ V rokoch 1898 a 1913 prebehli na synagóge ďalšie zmeny, a to v podobe pristavanej ženskej galérie. Bohoslužby sa v nej konali až do 2. svetovej vojny.¹⁴⁷

Priestor synagógy sa po vojne využíval ako skladisko a predajňa. Po uskutočnení rekonštrukcie synagógy v rokoch 1993-1995,¹⁴⁸ bola na povale synagógy v roku 1998 objavená geníza.¹⁴⁹ Synagóga patrí momentálne ŽMP, ktoré spracováva nálezy z genízy. Medzi nimi sú napríklad rôzne textílie, zvyšky modlitebných kníh, rukopisy alebo liturgické kalendáre.¹⁵⁰

---

¹⁴⁰ SIXTOVÁ, s. 128.

¹⁴¹ Ibid., s. 128-130.

¹⁴² VESELSKÁ, s. 300.

¹⁴³ SIXTOVÁ, s. 133.

¹⁴⁴ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 354.

¹⁴⁵ Ibid., s. 354.

¹⁴⁶ ULIČNÁ, Lenka. „The genizah of Rychnov nad Kněžnou: preliminary research for a project involving the processing of genizot finds from synagogues in Bohemia and Moravia.“, s. 138.

¹⁴⁷ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 354.

¹⁴⁸ ULIČNÁ, Lenka. „The genizah of Rychnov nad Kněžnou: preliminary research for a project involving the processing of genizot finds from synagogues in Bohemia and Moravia.“, s. 138.

¹⁴⁹ SIXTOVÁ, s. 133.

¹⁵⁰ VESELSKÁ, s. 300.

h) Úsov

Prvá písomná zmienka o Židoch v dedinke na Morave pochádza z roku 1564. Podľa Sixtovej sídlilo v obci Úsov v roku 1657 10 židovských rodín. V roku 1753 sa ich počet zvýšil na 59. Koncom 18. storočia malo žiť v moravskej dedinke Úsov 110 židovských rodín, ale od polovice 19. storočia začali Židia odchádzať. V roku 1930 malo žiť v obci Úsov už iba 20 Židov.¹⁵¹

Židovské osídlenie v obci Úsov by bolo možné rozdeliť na dve miesta. Stará židovská osada, ktorá mala existovať od polovice 16. storočia do roku 1643, kedy bola obec zničená švédskym vojskom. Židovská štvrť sa mala nachádzať za pivovarom, ale nezachovali sa tam žiadne židovské stavby.¹⁵² Nová židovská štvrť mala vzniknúť po tom, ako bola stará štvrť opustená. Nachádzala sa na severnom okraji obce, inštitúcie sa združovali v okolí synagógy. Vstup do mesta bol možný cez 3 brány.¹⁵³

V novej židovskej štvrti existovala baroková synagóga, ktorá bola ale v roku 1722 zrúcaná. Počas vlády Márie Terézie si mohli Židia zriadiť iba tri modlitebne.¹⁵⁴ Nová synagóga bola zriadená až po súhlase Jozefa II. v roku 1783.¹⁵⁵ Synagóga leží uprostred židovskej štvrti. Bohoslužby v nej boli vykonávané do roku 1938, kedy bola synagóga vypálená nacistami. Počas 2. svetovej vojny bola zbúraná vedľajšia budova, v ktorej sídlil rabinát, mikve a schodisko vedúce na ženskú galériu.¹⁵⁶

V roku 1993 odkúpila synagógu židovská náboženská obec v Olomouci.¹⁵⁷ V rozmedzí rokov 1994-2007 prebiehala kompletná rekonštrukcia, počas ktorej bola v roku 1996 objavená geníza, do ktorej sa ukladali rôzny druhy náboženských kníh.¹⁵⁸

i) Všeradice

---

¹⁵¹ SIXTOVÁ, s. 131.

¹⁵² KLENOVSKÝ, s. 338.

¹⁵³ Ibid., s. 338.

¹⁵⁴ Ibid., s. 339.

¹⁵⁵ SIXTOVÁ, s. 131.

¹⁵⁶ KLENOVSKÝ, s. 340.

¹⁵⁷ SIXTOVÁ, s. 131.

¹⁵⁸ Ibid., s. 131.

Malá geníza sa našla aj v dedinke Všeradice v stredných Čechách, kam prišli Židia v prvej polovici 18. storočia. V roku 1800 žilo v obci 30 rodín, avšak v roku 1921 už iba 10 Židov.¹⁵⁹

Uprostred obce sa nachádzala židovská štvrť, ktorú v prvej polovici 19. storočia tvorilo 11 domov okolo synagógy. Prvá drevená synagóga vznikla na počiatku 19. storočia ako náhrada za predošlú modlitebňu z 18. storočia.¹⁶⁰ Drevená synagóga bola v roku 1829 nahradená synagógou v klasicistickom slohu. Bohoslužby sa v nej konali do 20. rokov 20. storočia, od roku 1938 bola prerobená na kostol. V susednom dome synagógy sa nachádzala židovská škola.¹⁶¹

j) Zalužany 1997

Dedinka Zalužany sa nachádza v oblasti stredných Čiech, neďaleko obce Březnice, v ktorej bola nájdená významná, aj keď neúplná geníza.¹⁶² Židovské osídlenie je doložené z polovice 1. storočia, v roku 1880 sídlilo v obci Zalužany 57 Židov, a v roku 1930 bývali v obci už iba 4 Židia.¹⁶³

V obci Zalužany sa nachádza synagóga vo dvore domu stojaceho na dedinskom námestí. Na bohoslužby slúžila od prvej polovice 19. storočia len do začiatku 20. storočia, kedy zanikla miestna kehila. Synagóga bola predaná súkromníkovi a odvtedy je využívaná ako skladisko a dielňa.¹⁶⁴

Geníza v obci Zalužany bola objavená v synagóge v roku 1997. Do genízy boli ukladané rôzne fragmenty, ale aj 12 hebrejských výtlačkov z českých, moravských a nemeckých tlačiarní z 18. a 19. storočia.¹⁶⁵

2.2 Nemecko a Alsasko

Počet Židov na území dnešného Nemecka vzrástol medzi 10. a 11. storočím, ale Židia žili v tejto oblasti už od 4. storočia, kedy sa začali usádzať a zakladať prvé židovské

---

¹⁵⁹ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 419.

¹⁶⁰ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 419.

¹⁶¹ Ibid., s. 420.

¹⁶² VESELSKÁ, s. 300.

¹⁶³ ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC, s. 422.

¹⁶⁴ VESELSKÁ, s. 300.

¹⁶⁵ SIXTOVÁ, s. 12.

osídlenia.¹⁶⁶ Židia sa museli v 15 storočí sťahovať z miest na vidiek. To bol hlavný dôvod, prečo vznikli v nasledujúcich storočiach nové židovské sídla a na vidieku boli postavené synagógy.¹⁶⁷ V tejto kapitole uvádzam obce, v ktorých sa našli materiály dôležité pre výskum učebných materiálov.

a) Alsenz

V rokoch 1762 až 1765 bola v obci Alsenz postavená synagóga. Jej staviteľom bol pán Szekl. Pôvodne mala stavba zníženú podlahu, čo vytváralo dostatok priestoru pre ženskú galériu.¹⁶⁸ Synagóga bola viackrát prestavená, či už kvôli zvýšeniu podlahy, alebo požiaru, kvôli ktorému bola následne aj prestávaná. Predpokladá sa, že geniza vznikla v synagóge po tom, ako bola odstránená ženská galéria, pretože bol uvoľnený priestor na povale.¹⁶⁹

Od roku 1933 bola synagóga využívaná ako sklad, prenajímala sa učiteľovi, neskôr bola opustená, až kým ju v roku 1981 neodkúpila rodina z Frankfurtu nad Mainom. Vďaka renovácii behom rokov 1986 – 1988 bola na povale objavená geniza. Výskum z roku 2009 ukázal, že manuskripty a materiály z prvej polovice 16. storočia až do konca 19. storočia.¹⁷⁰ Najvzácnejším materiálom je Rašihov komentár vydaný v roku 1534 v Augsburgu. V genize bolo nájdených aj mnoho hebrejských rukopisov, ktoré majú edukačný charakter, čo svedčí o tom, že v synagóge sa nachádzala aj škola.

b) Weisenau

Prvá zmienka o židoch v obci pochádza už z 15. storočia. Obec bola počas svojho pôsobenia rozdelená na dve panstvá, ale iba v jednom sa nachádzala synagóga.¹⁷¹ Synagóga bola postavená v rokoch 1737 – 1738, po vykázaní židov z Mainzu. Opätovne bola synagóga vysvätená v roku 1818, pretože kvôli obliehaniu Mainzu bola strecha

---

¹⁶⁶ HERZIG, Arno. *Jüdische Geschichte in Deutschland: von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Originalausgabe. München: Beck, c1997. ISBN 34-063-9296-2., s. 23-25.

¹⁶⁷ LEHNARDT, s. 187.

¹⁶⁸ LEHNARDT, s. 188.

¹⁶⁹ Geniza-Projekt Alsenz. *Genizaprojekt.alsenz.uni-mainz.de* [online]. 2012, 15. Februar 2018 [cit. 2020-5-15]. Dostupné z: <https://www.genizaprojekt.alsenz.uni-mainz.de/>

¹⁷⁰ LEHNARDT, s. 188.

¹⁷¹ Geniza-Projekt Weisenau. *Genizaprojekt.alsenz.uni-mainz.de* [online]. 2012, Letzte Aktualisierung: 2. Juni 2012 [cit. 2020-5-15]. Dostupné z: <https://www.blogs.uni-mainz.de/fb01genizatweisenau/>

v roku 1793 vážne poškodená.¹⁷² Počet židovských obyvateľov v priebehu nasledujúcich storočí neustále klesal.¹⁷³

Po druhej svetovej vojne bola synagóga využívaná ako sklad. Až v roku 1975 vďaka pripravovanej výstave „Židia v Mainzi“ bola synagóga znovu objavená. Nálezy z genízy boli preskúmané až neskôr, vzhľadom na to, že mnohé materiály boli uskladnené v archíve.¹⁷⁴

Nálezy v geníze v obci Weisenau pochádzajú z obdobia medzi 16. a 19. storočím. Od iných geníz sa odlišujú tým, že väčšina materiálov vznikla prevažne koncom 18. a v polovici 19. storočia. Nie je ale vylúčené, že materiály sa do genízy ukladali až do 20. storočia, pretože sa v nej našli maľované látky z tohto obdobia.¹⁷⁵ Medzi materiálmi je okrem iného bohato zastúpená náboženská literatúra, ilustrované knižky na Pesach, ale aj básne pre ženy, či báseň určená Napoleonovi.¹⁷⁶

c) Niederzissen

Zrekonštruovaná synagóga v obci Niederzissen, ktorá leží neďaleko mesta Koblenz, bola vysvätená v roku 1841. Miestnu synagógu nenavštevovali iba miestni židia, ale aj židia z okolitých obcí, čo dokazujú práve listy nájdené v geníze.¹⁷⁷

Materiály, ktoré boli v geníze uschované, mali predovšetkým náboženský charakter. Okrem toho sa našli aj knihy z rôznych oblastí, preklady Biblie, ale aj rukopisy v hebrejčine a nemčine, ktoré vznikli v židovskej škole. Jedným z najvzácnejších materiálov je ilustrovaný list židovského vojaka z roku 1807.¹⁷⁸

V súčasnosti je synagóga považovaná za pamätné miesto a využíva sa na kultúrne účely. V roku 2014 sa konala výstava predmetov z miestnej genízy.¹⁷⁹

---

¹⁷² Geniza-Projekt Weisenau. *Genizaprojekt.alsenz.uni-mainz.de* [online]. 2012, Letzte Aktualisierung:2. Juni 2012 [cit. 2020-5-15]. Dostupné z: <https://www.blogs.uni-mainz.de/fb01genizatweisenau/>

¹⁷³ LEHNARDT, s. 191

¹⁷⁴ LEHNARDT, s. 191.

¹⁷⁵ Geniza-Projekt Weisenau. *Genizaprojekt.alsenz.uni-mainz.de* [online]. 2012, Letzte Aktualisierung:2. Juni 2012 [cit. 2020-5-15]. Dostupné z: <https://www.blogs.uni-mainz.de/fb01genizatweisenau/>

¹⁷⁶ LEHNARDT, s. 193.

¹⁷⁷ Ibid., s. 193.

¹⁷⁸ Ibid., s. 194.

¹⁷⁹ Ibid., s. 194.

d) Freudental

V obci Freudental v republike Bádensko-Württembersko stojí dodnes takzvaný „Judenschlössle“. Bola to prvá modlitebňa v obci. Okrem nej sa v obci nachádzala aj synagóga, do ktorej židia pravdepodobne nechodili kvôli jej zlému stavu. Synagóga, v ktorej sa našla geníza, bola postavená v klasicistickom štýle v roku 1770.¹⁸⁰

Synagóga mala byť viackrát zbúraná. Jedným z aspektov na jej demoláciu bol jej zlý stav, ďalším dôvodom bola častá zmena majiteľa. Geníza v obci Freudental je jednou z tých, ktorá bola objavená popri renovácii. V roku 1981 boli nájdené v podkroví zvyšky kníh, osobných dokumentov, učebníc, náboženských predmetov.¹⁸¹

e) Bayreuth

Významná geníza v meste Bayreuth v spolkovej republike Bavarsko bola objavená taktiež vďaka rekonštrukcii. Najskôr bolo objavených iba zopár listov v dutinách stien, ale pomocou vedenia projektu Veitshöchheim Genisa boli objavené mnohé materiály.¹⁸²

Nenachádzali sa iba na jednom mieste, ale boli rozmiestené po celom podkroví, preto sa nenahliada v tomto prípade na genízu iba na materiály, ale aj na celý priestor.¹⁸³

Geníza obsahuje mnohé rozličné nálezy. Niektoré z nich budú preskúmané aj pre účely tejto práce.

f) Abterode

Geníza v obci Abterode nebola objavená priamo v synagóge, ktorá bola postavená v roku 1870, ale náhodne v prístavbe fary v roku 2018. Počas upratovania objavil farár a jeho priateľ škatule s materiálmi, ktoré obsahovali nezvyčajné materiály.¹⁸⁴

---

¹⁸⁰ Geniza-Projekt Freudental. *Blogs.uni-mainz.de/fb01genizatfreudental* [online]. 2019, 24. November 2019 [cit. 2020-5-20]. Dostupné z: <https://www.blogs.uni-mainz.de/fb01genizatfreudental/>

¹⁸¹ Geniza-Projekt Freudental. *Blogs.uni-mainz.de/fb01genizatfreudental* [online]. 2019, 24. November 2019 [cit. 2020-5-20]. Dostupné z: <https://www.blogs.uni-mainz.de/fb01genizatfreudental/>

¹⁸² Der Genisafund aus der Bayreuther Synagoge. *Genisa Bayreuth* [online]. [cit. 2020-5-27]. Dostupné z: <http://genisa.ikgbayreuth.net/index.htm>

¹⁸³ Der Genisafund aus der Bayreuther Synagoge. *Genisa Bayreuth* [online]. [cit. 2020-5-27]. Dostupné z: <http://genisa.ikgbayreuth.net/index.htm>

¹⁸⁴ Geniza-Projekt Abterode. *Blogs.uni-mainz.de/fb01genizatabterode* [online]. 22. Juli 2020 [cit. 2020-7-30]. Dostupné z: <https://www.blogs.uni-mainz.de/fb01genizatabterode/>

Geníza, ktorá bola považovaná za stratenú, bola identifikovaná Dr. Martinom Arnoldom. Nálezy boli publikované už v roku 1988, ale kvôli predaju synagógy sa stratili. Materiály potvrdzujú prítomnosť židovskej komunity, pretože v týchto škatuliach boli odložené rôzne hebrejské knihy, textilie, modlitebné šály, ale aj učebnice, či poznámky.¹⁸⁵

Dnes sa synagóga využíva ako obchod. V roku 2015 bola v synagóge objavená maľba s hviezdami.¹⁸⁶

g) ďalšie obce

V dnešnom Nemecku sa nachádzajú mnohé ďalšie genízy, napríklad v obciach Ediger, Bruttig, Hüttenheim, Hechingen, Veitshöchheim alebo Urspringen, v ktorých naďalej prebieha výskum nálezov, alebo ich výskum nie je dostupný. Z tohto dôvodu ich v práci neuvádzam.

---

¹⁸⁵ Geniza-Projekt Abterode. *Blogs.uni-mainz.de/fb01genizatabterode* [online]. 22. Juli 2020 [cit. 2020-7-30]. Dostupné z: <https://www.blogs.uni-mainz.de/fb01genizatabterode/>

¹⁸⁶ Geniza-Projekt Abterode. *Blogs.uni-mainz.de/fb01genizatabterode* [online]. 22. Juli 2020 [cit. 2020-7-30]. Dostupné z: <https://www.blogs.uni-mainz.de/fb01genizatabterode/>

3 Analýza učebných materiálov z geníz

V nasledujúcej kapitole sa budem zaoberať otázkou, akým spôsobom, a či vôbec sa vývoj školstva prejavuje aj na učebných materiáloch v genízach. Učebné materiály nájdené v českých a nemeckých genízach budú analyzované podľa jazyka a funkcie materiálu na základe historického vývoja školstva v rozmedzí 17. až 20. storočia, pretože väčšina materiálov v genízach pochádza práve z tohto obdobia.

3.1 Vývoj školstva – židovské vzdelávanie v kontexte inštitúcie genízy

Aby bolo možné pochopiť nálezy učebných materiálov v genízach a ich pohľad, ktorý nám poskytujú na vývoj školstva, je nevyhnutné pozrieť sa na aspekty, ktoré ovplyvnili vývoj vzdelávania medzi 17. až 20. storočím. Na území dnešného Česka a Nemecka fungovali až do konca 18. storočia tri typy židovských škôl.

Židovské deti boli už od čias Talmudu vzdelávané v tzv. židovských obecných školách, nazývanými aj ako *Talmud Tóra*, v ktorých získavali malé deti základné náboženské vzdelanie.¹⁸⁷ Od piateho roku života začali židovskí chlapci navštevovať židovskú obecnú školu – *cheder*¹⁸⁸ – חדר, kde prebiehalo vyučovanie základných znalostí hebrejčiny, Piatich kníh Mojžišových a židovských pravidiel, pod vedením *melameda* - súkromného učiteľa.¹⁸⁹ V stredoveku prebiehalo vyučovanie detí aškenázskych Židov v chederi, v jednej alebo dvoch triedach, pretože starší žiaci mávali hodiny zároveň s tými mladšími, ktorým pomáhali.¹⁹⁰ Po absolvovaní výuky v chederi mohli chlapci postúpiť

---

¹⁸⁷ PAŘÍK, s. 354.

¹⁸⁸ Cheder – v hebrejčine znamená izba, miestnosť. Viac v: NEWMAN, Ja'akov a Gavriel SIVAN, *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*, s. 56.

¹⁸⁹ PAŘÍK, s. 355.

¹⁹⁰ Ibid., s. 354-355.

do školy vyššieho vzdelania – *ješivy*¹⁹¹ – ישיבה, ktorá bola určená na štúdium Talmudu.¹⁹² V krajinách českej koruny boli známe ješivy napríklad v Prahe, Kolíne, Mikulove a Holešove,¹⁹³ kde bola objavená aj geníza. Väčšina ješív zanikla behom 19. storočia pod vplyvom reforiem Márie Terézie a Jozefa II.

K najrazantnejším zmenám vo vzdelávaní Židov došlo najmä počas vlády Márie Terézie. V tomto období platilo na území Moravy 311 predpisov, tzv. Šaj Takanot – שאי תקנות, napísaných v roku 1650 v hebrejčine a jidiš, ktoré boli považované za miestnu „ústavu“.¹⁹⁴ Postupne sa ich počet zvýšil na 615. Aby zákony platili pre všetkých obyvateľov rovnako, sa cisárovná rozhodla zjednotiť ich v roku 1750 prostredníctvom prikázaným preložením Šaj Takanot do nemčiny.¹⁹⁵ Po zhotovení prekladu nechala Mária Terézia vypracovať „*General-Polizei-Prozess- und Kommerzialordnung für die Judenschaft*“, ktorý bol rozdelený do troch častí:

1) Policajný zákon

Zahrňal nariadenia v obecných oblastiach, ale aj v oblastiach náboženstva a vzdelávania.

2) Procesný zákon

Upravoval občianskoprávne záležitosti medzi židmi.

3) Obchodný zákon

Určoval obchodný styk a možnosti obchodovania pre Židov.¹⁹⁶

Podľa Millera schválením *Generelordnung* nespádali už aspekty týkajúce sa náboženského a vzdelávacieho života Židov pod orgány Moravských Židov, ale náležali pod dvorskú kanceláriu.¹⁹⁷ S prijatím Policajného zákona bol regulovaný počet rabínov a učiteľov, pretože *kehila*,¹⁹⁸ ktorá pozostávala z 30 a viac rodín, mala právo najímať rabína a vydržiavať ješivu, ale pri menšom počte rodín mala najímať učiteľa, ktorý mal

¹⁹¹ Ješiva – z hebrejčiny – z hebrejčiny, znamená zasadanie, sedenie. Viac v: NEWMAN, Ja'akov, G. SIVAN. *Judaismus od A do Z: slovník pojmu a termínů*, s. 67-68.

¹⁹² PAŘÍK, s. 354-355.

¹⁹³ Ibid., s. 355.

¹⁹⁴ HECHT, Louise. *Moderní dějiny českých Židů*. V Olomouci: Univerzita Palackého, 2013. ISBN 978-80-244-3803-0., s. 18-19.

¹⁹⁵ MILLER, s. 53-55.

¹⁹⁶ Ibid., s. 54

¹⁹⁷ Ibid., s. 54.

¹⁹⁸ Kehila je označenie pre židovskú náboženskú obec. Viac v: NEWMAN, Ja'akov, G. SIVAN. *Judaismus od A do Z: slovník pojmu a termínů*, s.252-253.

učiť deti čítať, písať, ako aj Božie a Mojžišove zákony.¹⁹⁹ Z tohto dôvodu je Policajný zákon, ktorý okrem toho reguloval aj najímanie rabínov, kantorov a rezníkov,²⁰⁰ dôležitý aj pre výskum učebných materiálov nájdených v genízach.

Reformou „*Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen Kayserlichen Königlichen Erbländern*“ z roku 1774 bola všetkým deťom v monarchii vo veku od 6 do 12 rokov prikázaná povinná výuka.²⁰¹ Pretože sa reforma medzi židovským obyvateľstvom neujala a židovské deti aj naďalej navštevovali židovské školy, bola špeciálne v roku 1776 prikázaná povinná školská dochádzka židovským deťom.²⁰² Ani táto reforma sa nestretla s pozitívnymi názormi a bola odmietnutá aj zo strany kehily v Prahe,²⁰³ pretože každá židovská obec mala mať podľa nariadenia Márie Terézie z roku 1775 svojho učiteľa.²⁰⁴ Takým učiteľom mohol byť napríklad *chazan*, alebo *šochet*, ktorý mal počas voľných dní vyučovať deti hebrejčinu a náboženské predmety.²⁰⁵

Až v roku 1781 vydaním patentu „*Verordnung zur besseren Bildung und Aufklärung*“ synom Márie Terézie, cisárom Jozefom II., nastal v školstve a vzdelávaní výrazný prevrat, pretože Jozef II. chcel, aby bola v každej obci, v ktorej sa nachádzala synagóga, zriadená triviálna škola. Ak to nebolo možné, mali navštevovať židovské deti kresťanské školy.²⁰⁶ Okrem toho požadoval, aby boli školy budované nielen v mestách, ale aj na vidieku. Toto tvrdenie potvrdzuje vo svojom článku aj Pařík, ktorý píše, že cisár venoval peňažnú podporu aj na zriadenie židovských škôl na českom vidieku.²⁰⁷ Príkladom môže byť napríklad aj malá obec Luže, v ktorej v 18. storočí existovala kehila. Židovská škola stála v tesnej blízkosti synagógy, v ktorej bola objavená najväčšia známa, dochovaná geníza.²⁰⁸

Na tieto reformy nadviazal v roku 1797 „*Judenpatent*“ – „*Systemálny patent*“ od cisára Františka II., podľa ktorého mali byť židovské školy zriadené podľa vzoru

---

¹⁹⁹ MÜLLER, Willibald. *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der mähr. Judenschaft im 17. und 18. Jahrhundert*. Olmütz: Kullil, 1903. S. 87-88.

²⁰⁰ MÜLLER, s. 87-88.

²⁰¹ HECHT, s. 18-19.

²⁰² *Ibid.*, s. 19.

²⁰³ *Ibid.*, s. 19.

²⁰⁴ PAŘÍK, s. 354.

²⁰⁵ *Ibid.*, s. 354-356.

²⁰⁶ HECHT, s. 21.

²⁰⁷ PAŘÍK, s. 358.

²⁰⁸ *Ibid.*, s. 356.

nemeckých škôl. Ak to nebolo možné, mali by navštevovať židovské deti kresťanské školy.²⁰⁹ Judenpatent zahrňoval predovšetkým nariadenia týkajúce sa náboženstva, vyučovania, fungovania židovskej obce, obmedzení pri uzatváraní manželského zväzku, stravovania, právnych záležitostí a povinností Židov ku štátu, ako aj podmienky na vykonávanie činností rabína, pretože sa ním mohol stať len ten, kto sa mohol preukázať nemeckým vzdelaním, ale aj to, že každý Žid, ktorý chcel uzavrieť manželstvo, musel zložiť skúšku z náboženstva v nemeckom jazyku.²¹⁰

Predchádzajúce reformy Jozefa II. sa týkali aj samotných predmetov vyučovaných v školách, pretože židovské deti sa v nemeckých školách museli učiť nemčinu, matematiku, prírodné vedy, geografiu, etiku,²¹¹ aby sa stali užitočnými občanmi habsburskej ríše. Židovské deti mali aj naďalej povolené navštevovať cheder a študovať dôležité texty, napr. Mišnu, pretože právo na výuku náboženstva v chederi im nebolo odobraté.²¹² Podľa reformy z roku 1797, vydané cisárom Františkom I., mohli deti študovať Talmud len vtedy, ak získali povolenie od kresťanského vrchného učiteľa po absolvovaní skúšky z nemčiny.²¹³

Reforma taktiež významným spôsobom regulovala knižnú kultúru v habsburských krajinách, pretože náboženské knihy podliehali cenzúre vo Viedni alebo v Prahe.²¹⁴ Okrem toho nemal byť po uplynutí troch rokov dovolený dovoz v zahraničí vydaných náboženských kníh,²¹⁵ a tie nemali byť používané ani v domácnostiach a ani v synagógach.²¹⁶ V roku 1800 bola táto lehota predĺžená o ďalšie dva roky, ale táto reforma sa vzťahovala už na všetky hebrejské knihy, čím sa mala podporiť hebrejská kníhtlač v monarchii.²¹⁷ Českí tlačiarci avšak nemali dostatočné prostriedky na to, aby mohli publikovať také množstvo kníh ako v zahraničí. Tým pádom nastal v krajine nedostatok hebrejských kníh a mnohí Židia, medzi nimi bol aj židovský osvietenec

---

²⁰⁹ ADLER, Simon. Das Judenpatent von 1797. *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslowakischen Republik*. Frankfurt am Main: Textor Verlag, 2008. ISBN 3-938402-04-0., s. 200.

²¹⁰ Ibid., s. 202.

²¹¹ MILLER, s. 57-58.

²¹² HECHT, s. 21.

²¹³ ADLER, s. 200.

²¹⁴ Ibid., s. 209.

²¹⁵ CERMANOVÁ, Iveta. Úpadek a vzestup hebrejského kníhtisku v Čechách 1780-1850. *Hebrejský kníhtisk v Čechách a na Moravě*. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2197-7., s. 227.

²¹⁶ ADLER, s. 209.

²¹⁷ CERMANOVÁ, s. 227.

a učiteľ, Peter Beer, prejavili záujem o získanie falzifikátov zahraničných kníh v hebrejčine.²¹⁸

V čase, kedy bol v Habsburskej ríši nedostatok hebrejských kníh vydaných v zahraničí, bola podporovaná germanizácia a vzdelávanie detí po vzoru jozefinských reforiem aj zo strany židovských osvietencov – *maskilim*, ktorí zastávali názor, že by sa Židia mali jazykovo asimilovať do prostredia, v ktorom žijú. Domovinou *haskaly*²¹⁹ – הללכה, sa stalo dnešné Nemecko, odkiaľ sa šírili osvietenské myšlienky do celej Európy. Reakciou na asimiláciu Židov v českých krajinách boli reformy učiteľa Petra Beera,²²⁰ ktorý v priebehu svojho života napísal hebrejskú a nemeckú učebnicu židovských dejín – *Toldot Jisrael* a v roku 1832 vydal knihu *História židovskej výchovy a vzdelávania od najstarších časov po súčasnosť*.²²¹ Následkom vplyvu *haskaly*, osvietenských myšlienok a asimilácie začali aj českí Židia v druhej polovici 19. st. prejavovať snahu o asimiláciu do českého prostredia bez vplyvu nemčiny.²²² Pařík zmiňuje, že po roku 1880 sa odporúčalo školám, aby sa v nich vyučovalo v češtine, alebo aspoň z časti, pretože český jazyk je bežne používaný.²²³ Situácia viedla ku založeniu spolku Národní Jednota českožidovská v roku 1893, ktorá v periodiku *Českožidovské listy* vyzývala Židov

---

²¹⁸ CERMANOVÁ, s. 229.

²¹⁹ Haskala je hebrejský pojem pre židovské osvietenstvo. Jeho myšlienky sa šírili z Nemecka v 18.-19. storočí. Viac v: NEWMAN, Ja'akov, G. SIVAN. *Judaismus od A do Z: slovník pojmu a termínů*, s.109.

²²⁰ Peter Beer sa narodil v Čechách a je známy ako židovský osvietenec, učiteľ, historik a náboženský reformátor. Publikoval viaceré učebnice, medzi ne patrí aj *Toldot Jisrael*, vydanú prvýkrát v roku 1796 v hebrejčine, ale s nemeckým prekladom. V období *haskaly* to bola obľúbená učebnica biblickej histórie. Jeho ďalšími učebnicami histórie sú knihy s názvom *Geschichte der Juden*, *Toldot Jisrael II.*, historickú štádiu *Geschichte, Lehren und Meinungen aller bestanden und noch bestehenden religiösen Sekten der Juden und der Geheimlehre oder Kabbalah*, v ktorej sa zameriava na dejiny judaizmu. Beer napísal aj náboženské knihy, napr. *Dat Jisrael*, *Emet ve-emuna*, *Handbuch der mosaischen Religion*. Od roku 1820 sa venoval reforme náboženstva, chcel dosiahnuť, aby boli pri bohoslužbách v synagógach používané organové a nemecké modlitby. Okrem toho sa snažil, aby sa mohli na náboženských obradoch zúčastňovať aj ženy, a v roku 1815 napísal prvú nemeckú modlitebnú knihu pre ženy *Gebetbuch für gebildete Frauenzimmer mosaischer Religion*, ktorá bola síce v roku 1815 vydaná v hebrejských písmenách, ale v nemeckom jazyku. Koncom prvej polovice 19. storočia bola publikovaná v nemeckých písmenách. Viac v: HECHT, Louise. *Ein jüdischer Aufklärer in Böhmen: der Pädagoge und Reformers Peter Beer (1758-1838)*. Köln: Böhlau, 2008. ISBN 978-3-412-14706-8.

²²¹ PAŘÍK, s. 360.

²²² KIEVAL, Hillel J. *Formování českého židovstva: národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870-1918*. Praha: Paseka, 2011. ISBN 978-80-7432-174-0., s. 58-64.

²²³ PAŘÍK, s. 361.

nasledujúcimi slovami: „*Zrušujte nemecké školy a posielajte svoje deti do českých verejných škôl*“²²⁴, k tomu, aby sa židovské deti učili namiesto nemeckého jazyka ten český. O znalostiach českého jazyka čiastočne svedčia aj doklady z geníz.

Nálezy z geníz obvykle obsahujú značné množstvo materiálu, ktorý dokladá vývojové tendencie židovského školstva v strednej Európe. V nasledujúcich podkapitolách budú učebné materiály z českých a nemeckých geníz rozdelené do skupín podľa nasledujúcich faktorov, a to na základe analýzy materiálu po jazykovej stránke v prvej podkapitole, a v druhej podľa typu funkcie materiálu.

3.2 Analýza materiálu podľa jazyka

V nasledujúcej podkapitole bude zodpovedaná otázka, ako genízové nálezy vypovedajú o jazykovej situácii v židovských školách najmä po jozefínskych reformách, pretože vplyvom jozefínskych reforiem, zahrnutých v Systemálnom patente z roku 1797 a Tolerančnom patente z roku 1781,²²⁵ sa vyvíjalo a zmenilo aj vzdelávanie židovských detí. Skutočným dôvodom reforiem Jozefa II. nebola snaha o zaistenie bezpečnosti Židov, ale snaha o začlenenie Židov do spoločnosti a o ich asimiláciu medzi obyvateľmi. Hlavné zmeny sa týkali predovšetkým komunikačných schopností, pretože Systemálny patent nariadil aj skúšku z nemčiny, a až po jej absolvovaní mohli deti študovať Talmud.²²⁶

Materiály z českých aj nemeckých geníz sú, ako už bolo vyššie spomínané, sprístupnené online a ich analýze predchádzalo nevyhnutné roztriedenie materiálov na materiály súvisiace so školou, s náboženstvom, svetskou literatúrou prípadne inými nálezmi, ktoré boli jazykovo špecifické a mohli aspoň okrajovo súvisieť so školstvom a vzdelávaním. Pri skúmaní materiálov sa vyskytol problém kvôli doterajšej nedostatočnej digitalizácii materiálu. Preto nebolo možné niektoré materiály dôkladnejšie preskúmať, ale iba na základe uvedených informácií odborníkmi ŽMP v Prahe. Avšak

---

²²⁴ SCHARF, Jakub. Národní Jednota českožidovská v Praze. *Českožidovské listy II*, 1895, č. 1, 15.9., s. 4.

²²⁵ CERMANOVÁ, Iveta. Židovské osvícenství v českých zemích. *Habsburkové: 1740-1918 : vznikání občanské společnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016. ISBN 978-80-7422-483-6., s. 125-141.

²²⁶ ADLER, s. 200.

boli mi poskytnuté podobné pracovné snímky učebných materiálov,²²⁷ ktoré ešte nie sú zverejnené na stránkach ŽMP.

Po preskúmaní materiálov na internetových stránkach ŽMP, poskytnutých snímok a preskúmaní nemeckých geníz na viacerých stránkach, som rozdelila učebné materiály do viacerých skupín podľa jazyka. Materiály budú rozdelené do skupín na základe jazyka, v ktorom boli napísané. V genízach sa nachádzajú materiály hlavne v hebrejčine, jidiš, nemčine, ale aj v češtine, latinčine, maďarčine, poľštine, gréčtine, francúzštine a aramejčine.

a) Hebrejčina

Veľký podiel učebných materiálov v českých genízach tvoria materiály v hebrejčine²²⁸ - עברית. Hebrejčina je v judaizme považovaná za svätý jazyk a nariadenie genízy sa vzťahuje primárne na hebrejsky písané texty. Židovské deti majú povinnosť učiť sa hebrejčinu už od útleho veku, preto nie je prekvapivé, že sa v českých genízach vyskytujú napríklad tabuľky abecied s hebrejskými písmenami (inv. č. ŽMP 178 797, inv. č. ŽMP 178 798, inv. č. ŽMP 179 971), určené pre úplných začiatočníkov. Ich vznik súvisí s potrebou naučiť deti rozoznať hebrejské písmená, aby sa mohli deti neskôr učiť čítať a písať. Štruktúra tabuliek je usporiadaná ako šlabikár. Hebrejské spoluhlásky sú spájané so samohláskami do slabík, v riadkoch pod sebou sa opakujú vždy rovnaké spoluhlásky, ale dochádza ku obmene samohlások, ktoré sú v každom riadku iné. Nezvyčajným nálezom je amulet Šiviti (inv. č. ŽMP 179 103), uprostred ktorého je hebrejská abeceda s premieňaním samohlások a teda mohol slúžiť potencionálne aj ako učebný materiál.²²⁹

Dôležité miesto vo vzdelávaní hebrejčiny patrí vývoju učebníc a čítaniek hebrejčiny, ktoré nadväzujú na tabuľky abecied. Pred tým, ako začali platiť jozefinske reformy, to znamená do roku 1781, sa používali pri vyučovaní texty prevažne len

---

²²⁷ Ďakujem za poskytnutie Lenke Uličnej.

²²⁸ Hebrejčina – radí sa do skupiny semitských jazykov, Židia ju nazývali עברית הקודש – ivrit ha-kodeš, alebo aj svätý jazyk. Píše sa sprava doľava. Abecedu tvorí 22 spoluhlások, samohlásky do nej nepatria. Viac v: NEWMAN, Ja'akov a Gavriel SIVAN. *Judaismus od A do Z: slovník pojmu a termínů*, s. 46-47.

²²⁹ Hebrejská abeceda nemusela slúžiť iba na vzdelávanie, pretože hebrejská abeceda má rôzne funkcie, napríklad mystickú, ako tvrdí rabín Akiva. *Jewish encyclopedia* [online]. [cit. 2019-05-20]. Dostupné z: <http://jewishencyclopedia.com/articles/1034-akiba-ben-joseph-alphabet-of>

v hebrejčine alebo v kombinácii s jidiš, pretože hebrejčina bola používaná v písanej forme, a jidiš sa v tom čase stále používalo ako komunikačný jazyk Židov. Aj keď koncom 18. storočia vplyvom haskaly jidiš postupne upadalo,²³⁰ používalo sa čiastočne aj v 19. storočí.²³¹ V geníze v obci Luže sa našla učebnica (inv. č. ŽMP G01-998), ktorá je práve v kombinácii jidiš a hebrejčiny. V českých genízach boli objavené aj rýdzo hebrejské učebnice (inv. č. ŽMP G01-984, inv. č. ŽMP G01-986). Texty v učebniciach nie sú rovnaké, líšia sa v obťažnosti, na začiatku učebníc bývajú texty s punktáciou a postupne sa punktácia vytráca.

Ďalším druhom učebníc v genízach sú hebrejsko-nemecké učebnice, ktorých vznik súvisel s nariadeniami školských reforiem počas vlády Jozefa II. a Františka II., pretože Jozef II. požadoval v Tolerančnom patente, aby všetci obyvatelia v monarchii ovládali nemčinu.²³² Preto začali hebrejsko-nemecké učebnice vznikať koncom 18. storočia a ich rozmach sa začal v 19. storočí vďaka haskale, ktorá presadzovala, aby sa hebrejčina opätovne vrátila do života Židov,²³³ ale aby boli Židia zároveň asimilovaní a učili sa nemčinu.²³⁴

Toto tvrdenie dokladajú aj nálezy hebrejsko-nemeckých učebníc v genízach (inv. č. ŽMP G01-977, inv. č. ŽMP G01-985, inv. č. ŽMP G01-988). Takým príkladom je aj nemecká učebnica hebrejčiny (inv. č. ŽMP P2017/0009). Jedná sa o čítanku hebrejčiny, vyplýva to z názvu v nemčine – „*Leseunterricht im Hebräischen*“, vytláčenú v Prahe v roku 1825, ktorá je síce napísaná hebrejskými písmenami, ale slová na titulnej strane sú nemecké. Ďalším príkladom je učebnica hebrejčiny (inv. č. ŽMP G01-989), ktorá sa síce zameriava na hebrejské slovesá, ale vysvetlivky a gramatika sú opäť napísané nemecky.

---

²³⁰ KRAPPMANN, Marie. Jidiš (nejen) v Čechách a na Moravě. *Úvod do studia judaistiky: sborník přednášek*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2006. Judaica Olomucensiae. ISBN 80-244-1380-9., s. 57-58.

²³¹ BRENNER, Michael. *Jüdische Sprachen in deutscher Umwelt: Hebräisch und Jiddisch von der Aufklärung bis ins 20. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002. ISBN 3-525-20822-7., s.8.

²³² BRENNER, Michael a Stefi JERSCH-WENZEL. *Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit*. München: Beck, 1996. ISBN 3-406-39703-4., s. 23-26.

²³³ V roku 1782 napísal Hartwig Wessely knihu *Diwre šalom we-emet*, v ktorej zastáva názor, aby bola hebrejčina znovu oživená a stala sa opäť súčasťou života Židov. Viac v: VÖLPEL, Annegret. *Deutsch-jüdische Kinder- und Jugendliteratur: ein literaturgeschichtlicher Grundriss*. Stuttgart: Metzler, 2002. ISBN 978-3-476-01936-3., s. 94-95.

²³⁴ *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*. Stuttgart: Verlag J.B. Metzler, 2012. ISBN 978-3-476-02500-5., s. 9-12.

Vzhľadom na to, že niektoré nemecké učebnice a čítanky hebrejčiny, nájdené v genízach, vznikli až v prvej polovici 19. storočia, nie je prekvapivé, že na vysvetlenie gramatiky bolo jednoduchšie použiť nemčinu než hebrejčinu, pretože v tom čase Židia už bežne používali nemčinu ako svoj komunikačný jazyk kvôli predchádzajúcej germanizácii.

Na to, aby deti kompletne ovládali hebrejčinu, bolo potrebné naučiť ich aj písať.²³⁵ V genízach nachádzame aj niekoľko nácvikov hebrejského písma (inv. č. ŽMP P2017/0196, inv. č. ŽMP P2017/0140, inv. č. ŽMP P2017/0179). Deti skúšali písať kurzívnou aj kvadrátnou formou hebrejského písma. Okrem toho nachádzame v genízach aj učebnicu matematiky v hebrejčine (inv. č. ŽMP G02-442), hebrejsko-jidiš slovník (inv. č. ŽMP 178 791), hebrejsko-nemecko-český slovník (inv. č. ŽMP G01-976), podobný slovník ako slovník (inv. č. ŽMP G01-976), ale hebrejsko-nemecko-maďarský (inv. č. ŽMP G01-975). Počas výskumu bolo zistené, že slovníky sa obsahovo zhodujú, na základe strany 34. V oboch slovníkoch sa na strane 34 nachádza kapitola s názvom „*Von der Religion*“, ktorá obsahuje slovnú zásobu o náboženstve. Slová sú členené do troch riadkov, v prvom riadku je slovo buď v češtine alebo maďarčine, potom nasleduje preklad slova v nemčine a v treťom riadku je napísané to isté slovo po hebrejsky aj so samohláskami. Ako príklad uvádzam lexémy zo strany 34 v oboch slovníkoch:

(inv. č. ŽMP G01-976) modlitba-Gebet-הַפְּתִיחַ

(inv. č. ŽMP G01-975) ima-Gebet-הַפְּתִיחַ.

Podobné učebné materiály hebrejčiny sa našli aj v nemeckých genízach, pretože školstvo a vzdelávanie fungovalo na podobnom princípe ako v krajinách českej koruny. Tabuľky abecied (Freudental F_Lehrtafel_4, Freudental F_Lehrtafel_5, Bayreuth B_0448-0_000, Bayreuth B_0449-0_000) sa našli napríklad v genízach vo Freudentale, Bayreuthe alebo Westheime.²³⁶ Medzi nálezmi nájdeme aj nemecké učebnice a čítanky hebrejčiny (Abterode Ab_Lehrbuch_5, Freudental F_Lehrbuch_8, Weisenau WE 36), hebrejskú učebnicu matematiky (Bayreuth B_0616-0_000), učebnicu matematiky s hebrejským názvom מלאכת החשבון (Abterode Ab_Lehrbuch_3) alebo hebrejské rukopisy (Freudental F_Ms_46, Freudental F_Ms_47). V obci Alsenz sa našiel aj nácvik hebrejského písma v aškenázskej kurzíve (Alsenz A238 Ms 5), ktorý slúžil pôvodne na

²³⁵ SCHULTE, Christoph. *Die jüdische Aufklärung: Philosophie, Religion, Geschichte*. I. Mnichov: C. H. Beck München, 2002. ISBN 3-406-4880-3., s. 77-79.

²³⁶ WIESEMANN, s. 184.

nácvik písma, ale neskôr sa z tohto materiálu vytvorila výplň do topánky, čo vyplýva z tvaru materiálu.²³⁷ V hebrejčine sa našla aj etická kniha *Pirke Avot* (Bayreuth B_00870-0_000), ktorá mohla byť používaná pri vyučovaní, napríklad na hodinách náboženstva.

b) Jidiš

Môžeme povedať, že jidiš²³⁸ - יידיש, bolo hneď po hebrejčine, ktorá sa v strednej Európe využívala hlavne na náboženské účely, druhým najčastejšie používaným jazykom Židov, pretože Židia si vytvorili jazyk, ktorým by mohli hovoriť plynule v spoločnosti, a ktorý mal svoju rolu aj v náboženskom živote.²³⁹ Aj napriek tomu, že sa jidiš postupne vytrácala zo života Židov a bolo nahradené nemčinou v období emancipácie, sa v genízach objavujú učebné materiály aj v tomto jazyku. V českých genízach je materiálov v jidiš pomerne málo. Medzi rozličnými predmetmi sa našli v českých genízach učebné materiály ako jidiš-hebrejský slovník (inv. č. ŽMP 178 791) zo 17. storočia alebo čítanka s textmi (inv. č. ŽMP G01-9992). Jidiš-hebrejská učebnica alebo slovník (inv. č. ŽMP G01-998), uvádza preklad slov שבת – קהילה (med). Ďalším materiálom v jidiš je aj nácvik buď hebrejského alebo jidiš kurzívového písma (inv. č. ŽMP P2017/0140) z 18. storočia. To dokazuje, že jidiš bolo skutočne používané pred nariadeniami Jozefa II.

Učebné materiály v jidiš sú v nemeckých genízach oproti českým genízam vo väčšom množstve. Existujú učebné materiály v jidiš aj z 18. storočia, ktoré svedčia o tom, že jidiš slúžilo ako komunikačný jazyk Židov aj v priebehu 18. storočia. Našli sa rôzne materiály, napríklad aramejsko-jidiš interlineárny preklad (Freudental F_Lehrbuch_9). Podobným nálezom je hebrejsko-jidiš slovník (Freudental F_Lehrbuch_10), v ktorom je uvedená slovná zásoba z oblasti bývania a bydliska. Oba materiály mohli byť používané

---

²³⁷ Nález by mohol byť považovaný za nezvyčajný, ale vzhľadom k tomu, že sa do geníz ukladali aj topánky, nie je prekvapivé, že sa v geníze našla výplň topánky, ktorú tvorí nácvik hebrejského písma. ULIČNÁ, Lenka. *Modern Genizot: "Sacred Trash" Reconsidered*, s. 145.

²³⁸ Jidiš – znamená „židovský“, je to skratka od יידיש דאָס – „jidiš dajč“, teda židovskej nemčiny. Jidiš sa zapisuje hebrejskou abecedou, slová súvisiace so židovskou kultúrou sú v hebrejčine, ale väčšina slov je germánskeho pôvodu, hoci sa občas v textoch používajú aj slovanské prvky. Viac v: LANDMANN, Salcia. *Jiddisch. Das Abenteuer einer Sprache*. (2. Aufl.). Freiburg i. Br.: Walter-Verlag, 1970. ISBN 3-548-34994-3.

²³⁹ HARSHAV, Benjamin. 2011. *Language: Multilingualism*. [online]. YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. [cit. 2019-06-05]. Dostupné z: <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Language/Multilingualism>

na vyučovaní pri vysvetľovaní slov buď v chederi alebo ješive.²⁴⁰ Domnievam sa, že na zmienený tlačенý hebrejsko-jidiš slovník nadväzuje aj súkromný ručne písaný jidiš-hebrejský slovník (Bayreuth B_0146-0_000), v ktorom sú taktiež uvedené výrazy týkajúce sa bývania.²⁴¹ Zo slovníka (Freudental F_Lehrbuch_10) sa mohol postupne vyvinúť tlačенý lexikón pojmov v jidiš (Niederzissen Nizi_Jiddisch-Varia_5), ale nevieme určiť, akým spôsobom bol lexikón štruktúrovaný, pretože zo snímky nie je ľahko určiteľné, či bol lexikón členený v riadkoch podľa jednotlivých hesiel a ku nim bol vyčlenený priestor na vysvetlivky, alebo termíny nasledovali priamo za sebou.

Ďalšie knihy, ktoré môžeme považovať za učebný materiál je dodatok *Šeerit Izrael*²⁴² ku historickým knihám Josipon (Niederzissen Nizi_Jiddisch-Varia_27, Weisenau WE 126), knihy etiky *Pirke Avot* (Bayreuth B_00870-0_000), *Sefer Lev Tov* (Bayreuth B_0223-0_000) vydanú prvýkrát v Prahe v roku 1727. Veľkú zbierku tvoria preklady Biblie²⁴³ do jidiš (Niederzissen Nizi_Bibjid_2, Niederzissen Nizi_Bibjid_4, Niederzissen Nizi_Bibjid_5, Niederzissen Nizi_Bibjid_15, Niederzissen Nizi_Bibjid_18). V genízach sa často objavujú aj knihy od autora Eliu Levitu²⁴⁴. V geníze vo Freudentale sa našla jeho gramatika *Masoret ha-Masoret* (Freudental F_Grammatik_1), a v obci Bayreuth sa našla kniha *Bovo Buch* (Bayreuth B_0953-0_000).²⁴⁵

c) Nemčina

---

²⁴⁰ Problematika jidiš sa rozoberá v publikácii. TIMM, Erika, G. A. BECKMANN. *Etymologische Studien zum Jiddischen: zugleich ein Beitrag zur Problematik der jiddischen Südost- und Ostflanke*. Hamburg: Buske, 2006. ISBN 978-387-5484-687.

²⁴¹ Materiál bude v nasledujúcej kapitole prepísaný a preložený do nemčiny a slovenčiny.

²⁴² Historické knihy, ktoré mapujú históriu Židov od Adama po druhý chrám, ich vznik sa datuje v 10. st. Viac v: SKOLNIK, Fred, M. BERENBAUM, ed. *Encyclopaedia Judaica*. 2. vyd. 11. zv. Detroit: Macmillan Reference USA in association with Keter Publishing House, Jerusalem, 2007. S. 461-462. ISBN 978-002-865-928-2.

²⁴³ Problematika prekladu Biblie do jidiš sa rozoberá v knihe: TIMM, Erika, G. A. BECKMANN. *Historische jiddische Semantik: die Bibelübersetzungssprache als Faktor der Auseinanderentwicklung des jiddischen und des deutschen Wortschatzes*. Tübingen: M. Niemeyer, 2005. ISBN 34-847-3063-3.

²⁴⁴ Elia Levita bol renesančný gramatik, básnik a autor. Napísal gramatické knihy, aj prvú nenáboženskú knihu v jidiš. Viac na: <http://jewishencyclopedia.com/articles/9864-levita-elijah>

²⁴⁵ Prvá kniha v jidiš, ktorá nesúvisela s náboženstvom. Viac v: LIPTZIN, Solomon. *A history of Yiddish literature*. Middle Village, N.Y.: J. David, [1972]. ISBN 08-246-0124-6., s.5-8.

Ďalším často sa vyskytujúcim jazykom učebných materiálov je nemčina, pretože asimilácia židovského obyvateľstva a jozefínske reformy spôsobili potrebu vedieť sa dorozumieť v nemčine, a tým pádom bolo potrebné prispôbiť tomu aj učebné materiály. Nemecké učebné materiály v genízach pochádzajú prevažne z 19. storočia. Do geníz boli uložené rôzne učebnice, ktoré boli síce zamerané na hebrejčinu, ale kvôli porozumeniu boli úlohy a gramatika vysvetľované v nemčine. Dôkazom tohto tvrdenia je aj nasledujúca učebnica (inv. č. ŽMP P2017/0009) publikovaná v Prahe 27.06.1825. Účelom germanizácie Židov bolo, aby sa židovské deti naučili v nemčine čítať aj písať, preto sa v geníze v českej obci Luže našla vo Viedni v roku 1863 publikovaná nemecká čítanka (inv. č. ŽMP G01-376) s názvom „*Lesebuch für vierte Klasse der israelitischen Haupt- und Stadtschulen*“, ktorá obsahuje aj básne.

Samostatnú skupinu tvoria učebnice nemčiny (inv. č. ŽMP G02-441, inv. č. ŽMP G02-443, inv. č. ŽMP G02-446), ktoré sa písali väčšinou vo fraktúre²⁴⁶ v tlačenej forme. Písanú formu môžeme vidieť napríklad v písanke (inv. č. ŽMP 179 756) od Ignáca Bradyho, ktorý vo svojom zošite skúšal písanie nemeckých slov, napríklad: „*Kinder bethet oft und brinstig zu Gott aber nie öffentlich...*“. Objavený bol aj slovník v nemčine (inv. č. ŽMP P2017/0005), ale aj dva ďalšie eventuálne nemecké slovníky alebo učebnice (inv. č. ŽMP G01-976, inv. č. ŽMP G01-975). Nevieme presne určiť, či sa jedná o slovníky alebo učebnice, pretože na stránkach sa nachádzajú aj dlhé texty a názvy cvičení. V prípade, že by sa jednalo o slovníky, mohli si v nich nielen deti a žiaci nájsť preklad lexémov do iného jazyka, ucelenú slovnú zásobu ako aj gramatické kategórie jednotlivých slov, a tým mohli dané materiály slúžiť ako pomôcky pri vyučovaní. Nemecké slovníky sa spájali napríklad s hebrejčinou, latinčinou, češtinou atď.

Na základe položenej otázky, aký podiel tvoria vzdelávacie materiály v nemčine z celého počtu materiálov nájdených v genízach v Nemecku, som prišla k zisteniu, že počet učebníc nemčiny je nižší oproti počtu nemeckých učebníc hebrejčiny, pretože jazyk, ktorý sa deti učili v chederi bola aj naďalej hebrejčina a nemčina sa stala jazykom, v ktorom bola hebrejčina vysvetľovaná, ale celkový počet materiálov v nemčine je vyšší ako počet materiálov v hebrejčine, pretože mnohé učebnice a materiály vyšli v nemčine.

---

²⁴⁶ Fraktúra – význam slovo pochádza z latinského *fractura* – zlomenina, ale v kontexte písomníctva je známa ako nemecké lomené písmo, ale používala sa aj v českom prostredí. Viac na: PRAŽSKÝ, Alef. *Omniscrypt (Encyklopedie písem světa)*. Dostupné online. ISBN 978-80-7512-948-2., s. 25.

Dôkazom sú nasledujúce nemecké učebnice hebrejčiny (Abterode Ab_Lehrbuch_5, Weisenau WE 36, Alsenz (A202a), Freudental F_Lehrbuch_4, Freudental F_Lehrbuch_8, Niederzissen Nizi_Blade_20). Účinky vplyvu židovských osvietencov v 18. storočí sa odrazili aj na vývoji učebníc, a tak sa do geníz ukladali aj učebnice nemeckej gramatiky (Abterode Ab_Lehrbuch_1, Abterode Ab_Lehrbuch_3, Abterode Ab_Lehrbuch_6). Myšlienok haskaly sa odrážajú aj v zošitoch z hodín matematiky vedených v nemčine (Alsenz A238 Ms. 14, Alsenz A238 Ms 16). Na vzdelávanie detí sa používala aj čítanka nemčiny (Freudental F_Deutsche Drucke_31) od Ludwiga Sterna s názvom „*Deutsches Lesebuch für israelitische Volksschulen in fünf Abtheilungen*“, čítanka v plynulej nemčine (Weisenau WE 38) o tom, kde bývalo panstvo, ako aj učebnica izraelského náboženstva na používanie v synagóge a izraelských školách (Freudental F_Deutsche Drucke_24), ktorá je písaná prevažne v nemčine. Učebné materiály dopĺňajú útržky stránok zo zošitov (Freudental F_MsD_33) a slohy alebo diktáty v nemčine (Alsenz A209, Alsenz A228). Na vyučovaní sa používali aj tlačené knihy a učebnice geografie, matematiky, náboženstva (Alsenz A191, Alsenz A194), Pre učiteľov bola k dispozícii príručka na vyučovanie izraelského náboženstva (Freudental F_Deutsche Drucke_4) a učiteľské noviny (Alsenz A 195, Alsenz A 196, F_Deutsche Drucke_24).

d) Čeština

Následkom emancipácie židovských obyvateľov, osvietenských myšlienok haskaly, sa v krajinách českej koruny v 19. storočí rozšírila myšlienka na asimiláciu do českej spoločnosti. Do roku 1848 ponúkali vyučovanie v češtine iba elementárne školy, ale ani na jednej strednej škole neprebiehalo vyučovanie v českom jazyku,²⁴⁷ preto bolo nevyhnutné vzhľadom na silnú predošlú germanizáciu vytvoriť podmienky pre vzdelávania v češtine a získať podporu zo strany inštitúcií. Až po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867, kedy boli Židia úplne zrovnoprávnení,²⁴⁸ vzrástol počet českých škôl, na ktorých bola vyučovacím jazykom čeština.²⁴⁹ Myšlienku asimilácie do českej spoločnosti podporoval aj v roku 1876 založený spolok Spolek Českých akademiků-židů, ktorého cieľom bolo rozšírenie českej kultúry medzi Židmi.²⁵⁰ Snahu o vzdelávanie detí

---

²⁴⁷ KIEVAL, s. 43.

²⁴⁸ KIEVAL, s. 51.

²⁴⁹ Ibid., s. 43

²⁵⁰ Ibid., s. 47.

v českých školách môžeme pozorovať aj vo výroku predsedu Národnej Jednoty českožidovskej: „*Zrušte nemecké školy a posielajte svoje deti do českých židovských škôl.*“²⁵¹ Ideu českého jazyka ako dorozumievacieho jazyka Židov podporoval aj rabin Filip Bondy, ktorý viedol bohoslužby výhradne v češtine a hebrejčine, pretože chcel, aby sa obrady stali zrozumiteľnými.²⁵² Na jeho názory nadviazal spolok Or Tamid. Ich názory sa ale stretli s odporom tradičnej židovskej spoločnosti, ktorá uprednostňovala nemčinu. Avšak aj napriek snahe ponechania nemeckých škôl v krajinách českej koruny, sa ich počet v priebehu 19. storočia znižoval, až nakoniec zanikli úplne, a naopak, počet českých škôl sa zvyšoval, ako aj počet žiakov židovského pôvodu.²⁵³ V roku 1890 dve tretiny židovského obyvateľstva udávali nemčinu ako ich dorozumievací jazyk, ale začiatkom 20. storočia sa situácia obrátila, čo preukazujú aj nálezy učebných materiálov v češtine.²⁵⁴

V súlade s historickým vývojom češtiny ako denného jazyka sú aj nálezy učebných materiálov. V genízach nachádzame vytlačené čítanky češtiny (inv. č. ŽMP G02-349, inv. č. ŽMP G02-351, inv. č. ŽMP G01-297). Posledná menovaná čítanka by mohla patriť Emilovi Beckovi, pretože jeho meno je uvedené na jednej strane čítanky. Čítanka je koncipovaná na protikladoch, napríklad: „*V zime je voda studená, v lete teplá.*“, čiže je možné predpokladať, že bola určená pre menšie deti, ktoré sa učili základnú slovnú zásobu. Materiál (inv. č. ŽMP G02-351) z genízy v Březnici je tiež v češtine. Môže sa jednať o diktát, llist alebo sloh, ktorý je písaný rukou. Text nie je rozlúštiteľný, ale môže obsahovať slová „mama, otec“. Dôležitým materiálom je trojjazyčný slovník (inv. č. ŽMP G01-976), ktorý zahŕňal slová v hebrejčine, nemčine a češtine. Lexémy sú členené podľa tém – napr. náboženstvo, povolania, činnosti, vlastnosti, čo značí, že nešlo o odborný výkladový slovník, ale o slovník na bežné používanie.

V nemeckých genízach sa nevyskytuje žiadny učebný materiál v češtine.

e) Latinčina

---

²⁵¹ PAŘÍK, A.: ŽIDOVSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ A ŠKOLSTVÍ. s. 361.

²⁵² KIEVAL, s. - 60.

²⁵³ Ibid., s. 84-88.

²⁵⁴ Ibid., s.96.

Aj napriek tomu, že je latinčina považovaná za jazyk kresťanstva, je ďalším jazykom, ktorý nachádzame medzi učebnými materiálmi, vzhľadom ku tomu, že latinčina bola jazykom vzdelancov. Výskyt latinských učebných materiálov medzi nemeckými genízami je častejší než v českých genízach.

Do geníz bola uložená aj učebnica latinčiny (inv. č. ŽMP P2017/0222) z roku 1806. Druhá učebnica latinčiny (, inv. č. ŽMP G02-445) bola síce písaná v nemčine, ale obsah ukazuje na učebnicu latinčinu. Najčastejšie sa mohli žiaci a študenti škôl vzdelávať v latinčine vďaka Nemecko–latinskému a latinsko-nemeckému slovníku (inv. č. ŽMP P2017/0005) od Gustava Mühlmana, určenému pre gymnázia, latinské školy a lýcea, stredné a meštianske školy.

V nemeckých genízach sú materiály rôznorodejšie. Medzi najdôležitejšie materiály patrí kniha „*Brevis institutio linguae hebraicae*“ (AlsenzA188), ktorej názov znamená „Úvod do hebrejského jazyka“, ale je písaná v latinčine. O tom, že latinčina bola používaná aj v školách nepochybne svedčí aj zvyšok latinsko-hebrejského zošita (Freudental F_Ms_58). „*Verbesserte und erleichterte Lateinische Grammatica*“ (Bayreuth B_0759-0_000), čiže zlepšená a zjednodušená latinská gramatika, je učebnicou latinčiny, ktorá bola písaná v nemčine. „*Cateschisme familier*“ (Bayreuth B_1328-0_000), obsahuje na úvodnej strane Zugängliche Übung, to znamená, že sa jedná o nemeckú učebnicu latinčiny, a kniha „*Malachia Caput*“ (Abterode Ab_Lehrbuch_7) – hebrejsko-latinská kniha, dopĺňajú latinské učebné materiály. Našli sa aj latinské fragmenty , napr. latinsko-nemecké zvyšky strán (Bayreuth B_1189-0_000, Bayreuth B_0510-0_000), ako aj kresťanskej literatúry (Bayreuth B_0233-0_000) v latinčine.

f) Iné jazyky

V tejto skupine bude zmienených päť rôznych jazykov, ktoré sa vo forme učebných materiálov v genízach vyskytujú iba ojedinele.

Prvým jazykom je maďarčina v spojení s hebrejčinou a nemčinou v slovníku (inv. č. ŽMP G01-975). Slovník je podobný už hore vyššie zmienenému hebrejsko-nemecko-českému slovníku (inv. č. ŽMP G01-976). Líši sa od neho iba vynechaním češtiny a pridaním maďarčiny, čo môže signalizovať používanie v Uhorsku a v po maďarsky hovoriacich územiach. Maďarčina je v tejto skupine jediný jazyk, ktorý sa našiel na

materiáloch v českých genízach. Všetky nasledujúce jazyky pochádzajú z materiálov z geníz v dnešnom Nemecku.

Druhým jazykom je aramejčina v spojení s jidiš slovníkom (F_Lehrbuch_9), už tiež spomenutým vyššie. Ďalším jazykom, ktorý som našla v spojitosti s učebnými materiálmi, je gréčtina. Jedná sa o učebnicu (Freudental F_Deutsche Drucke_7) – „*Anleitung zur griechischen Sprache zum Gebrauche der studierenden Jugend in den kaiserl. königl. Staaten*“ - Úvod do gréckeho jazyka určeného na používanie študujúcej mládeže v kráľovských štátoch. Na základe názvu knihy by som ju nezaradila ku učebniciam používaných v chederi, ani v ješive, ale až pre starších žiakov, študentov. Poľština, štvrtý jazyk tejto skupiny, sa nachádza na útržkoch modlitieb pre nemeckých a poľských Židov (Bayreuth B_1221-0_000) z roku 1817. Na zvyškoch strán sú vysvetlivky ku modlitbám, tak je možné ponechať otázku, či sa jedná o modlitby pre deti, otvorenú. Posledným materiálom v tejto skupine je fragmenty zošita vo francúzštine²⁵⁵ objaveného v nemeckej obci Altenkunstadt.²⁵⁶

---

²⁵⁵ Materiál je analyzovaný v knihe: DENZ, Rebekka a Gabi RUDOLF. *Genisa Blätter*, s. 135-143.

²⁵⁶ Obec Altenkunstadt sa nachádza v oblasti Horného Franska v Bavorsku. Napriek tomu, že obec neleží v blízkosti hraníc s Francúzskom, bola na niektorých školách v 19. storočí vyučovaná aj francúzština. DENZ, Rebekka a Gabi RUDOLF. *Genisa Blätter*, s. 141-142.

4 Špecifikácia vybraných učebných materiálov

V nasledujúcej kapitole sa zaoberám podrobnejším výskumom štyroch materiálov, ktoré sa výrazne líšili od väčšiny nálezov. Nálezy boli dobre viditeľné, preto ich bolo možné sprístupniť alebo identifikovať. Vďaka výskumu sa podarilo určiť rok a autora učebníc z geníz v Česku aj v Nemecku, modlitbu na abecedných tabuľkách, a preložiť slovníček, ktorý sa pravdepodobne používal pri učení bežných slovíčkach.

4.1 Neznámy autor

Prvým nálezom vhodným na podrobnejší výskum sú dve učebnice objavené v genízach v Nemecku. Z informácií uvedených ku učebným materiálom na internetových stránkach venovaných výskumu materiálom z geníz síce vyplýva, že sa jedná o rôzne typy učebníc, ale ich autor, prípadne presný názov, nie je uvedený.

Jednou z týchto učebníc je učebnica (Weisenau WE 39), u ktorej je názov, rok aj miesto vydania uvedený, ale autor nie je spomenutý. Učebnica s hebrejským názvom Sefer Melechet Maḥshevet bola vydaná v Prahe v roku 1775. Na základe týchto informácií bolo možné učebnicu identifikovať v knižnici Židovského múzea Prahe pod prepisom názvu ako Sefer melechet machševet. ספר מלאכת מחשבת je učebnicou matematiky, ktorá bola skutočne vydaná v Prahe v roku 1775, a jej autorom je pražský rabin Abraham Moše Zerach ben Meir Eidlitz. Učebnica je písaná zároveň v hebrejčine a jidiš na protiľahlých stranách.²⁵⁷ ŽMP vlastní tri výtlačky tejto učebnice.

Druhým materiálom je fragment učebnice nemčiny (Niederzissen Nizi_Blade_40), u ktorej je v nemčine uvedený popis v znení – „Lehrbuch der deutschen

---

²⁵⁷ *The Jewish people, past and present*. New York: Jewish Encyclopedic Handbooks, 1953., s. 170.

Sprache (Theodor Heinsius)²⁵⁸. Je to práve uvedené meno autora, ktoré čini materiál nezvyčajným, pretože meno autora pripomína kresťanský pôvod. Autor učebnice, Theodor Heinsius, bol nemecký teológ a pedagóg s kresťanským pôvodom. Učebnicu nemčiny, s presným názvom Teut, oder theoretisch-praktisches Lehrbuch der gesamten deutschen Sprachwissenschaft, publikoval medzi rokmi 1825-1832 v piatich zväzkoch.²⁵⁹ Táto učebnica je dôkazom, že židovské deti sa v školách v 19. storočí aj z učebníc, ktoré nepochádzali od židovských autorov.

4.2 Modlitba

Druhým príkladom sú fragmenty tabuliek abecedy (WE 35) nájdené v nemeckej obci Weisenau. Pri fragmentoch sa našiel položený povrázok, preto existuje možnosť, že tabuľky viseli na stene v škole, ale aj druhá, a to, že tabuľky boli zviazané do zväzkov. Na fragmentoch sú napísané písmená hebrejskej abecedy v riadkoch pod sebou, v ktorých sa mení punktácia. Na tabuľkách sa nachádza v ľavej časti nezvyčajný súvislý text, ktorý je v hebrejčine a je punktovaný. Na fragmentoch je text poškodený, správne by mal znieť:

תּוֹרָה תְּהֵא אָמוּנָתִי
וְאֵל שְׂדֵי בְּעֵזְרָתִי:
שָׁמַע יִשְׂרָאֵל יְהוָה אֱלֹהֵינוּ
יְהוָה אֶחָד: בְּרוּךְ שֵׁם
כְּבוֹד מְלֻכּוּתוֹ לְעוֹלָם
וָעַד:
וְאַתֶּם הַדְּבָקִים

²⁵⁸ Blätter deutsch. *Blogs.uni-mainz.de* [online]. 24. Oktober 2018 [cit. 2021-10-12]. Dostupné z: <https://www.blogs.uni-mainz.de/fb01genizatniederzissen/inventar/blaetter-deutsch/>

²⁵⁹ EICHINGER, Ludwig Maximilian. *Theodor Heinsius*. In: Hans Jürgen Höller, Edeltraud Dobnig-Jülch, Herbert E. Brekle (Hrsg.): *Bio-Bibliographisches Handbuch zur Sprachwissenschaft des 18. Jahrhunderts. Die Grammatiker, Lexikographen und Sprachtheoretiker des deutschsprachigen Raums mit Beschreibung ihrer Werke*. Band 4: H–I. Niemeyer, Tübingen 1996, ISBN 3-484-73024-2., s. 160–181.

בה' אלהיכם תמים כלכם

היום: לישועתך קויתי:

Hebrejský text by mal byť vytvorený z rannej modlitby Mode ani, ktorej časti sa nachádzajú na začiatku a na konci textu, a modlitby Šma Jisrael, ktorá sa nachádza uprostred modlitby Mode ani. Podľa Tougera mala byť modlitba Mode ani recitovaná aj v chederi, čo mohlo spôsobiť jej umiestnenie na tabuľkách abecedy.²⁶⁰ Výskyt nálezu v geníze mohlo teda spôsobiť to, že sa jedná o svätý text, ktorý mohli deti používať pred, prípadne počas vyučovania.

4.3 Trojjazyčné učebnice

Učebnice objavené v obci Luže v Česku sú ďalším materiálom, ktorý bolo možné identifikovať. V predchádzajúcej kapitole už bolo spomenuté, že hebrejsko-nemecko-maďarská učebnica (inv. č. ŽMP G01-975) sa obsahovo zhoduje s hebrejsko-nemecko-českou učebnicou (inv. č. ŽMP G01-976). Vďaka jazykovým kombináciám bolo zistené, že tieto učebnice boli ponúknuté na predaj v novinách *Fremden Blatt* vychádzajúcich vo Viedni dňa 12. novembra v roku 1853.²⁶¹

V uvedenom inzeráte boli uvedené aj iné jazykové kombinácie, napríklad iba hebrejčina s nemčinou, alebo aj spolu s francúzštinou. V inzeráte bola spomenutá aj časť názvu učebnice v hebrejčine מסלול הלמוד, avšak na titulnej stránke učebnice je uvedený aj jej podnázov להורות ילדי ישראל לימודי הקריאה והבנת לשון עבר בדרך קצר וקל.²⁶² V nemčine

---

²⁶⁰ TOUGER, Eli. Areinfirinish - A Child's Entry Into Cheder. *Chabad* [online]. Chabad [cit. 2019-06-22]. Dostupné z: https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/81572/jewish/Areinfirinish-A-Childs-Entry-Into-Cheder.htm

²⁶¹ *Fremden Blatt* [online]. Viedeň, 1853 [cit. 2019-06-25]. Dostupné z: <https://books.google.cz/books?id=PAougIHt9HoC&pg=RA2-PA262&dq=deutsch+hebr%C3%A4isch+ungarn+b%C3%B6hmisch+buch&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwi9iYaugPDiAhXT8qYKHUsrB28Q6AEIKDAA#v=onepage&q=deutsch%20hebr%C3%A4isch%20ungarn%20b%C3%B6hmisch%20buch&f=false>. S. 262.

²⁶² SHAVIT, Zohar, Hans-Heino EWERS a Annegret VÖLPEL. *Deutsch-jüdische Kinder- und Jugendliteratur von der Haskala bis 1945: die deutsch- und hebräischsprachigen Schriften des*

znie názov učebnice ako „*Erstes illustriertes hebräisch und deutsches Lehr- und Lesebuch für die israelitische Jugend*“,²⁶³ ale názov je napísaný v hebrejských písmenách.

Prostredníctvom názvu bolo možné učebnicu identifikovať vďaka zbierke kníh Národnej knižnice v Izraeli, ktorá poskytuje snímky uvádzanej hebrejsko-nemeckomaďarskej učebnice. Autorom učebnice publikovanej v Prahe je Emanuel Bondy, ktorý napísal viaceré učebnice.²⁶⁴ Učebnica bola pravdepodobne najskôr publikovaná iba hebrejsko-nemecky, ktoré sa stali jadrom učebnice, a v nových vydaniach sa postupne objavili aj ďalšie jazyky. V učebniciach, ktorých presný rok vzhľadom na opakované vydávanie nepoznáme, bola zahrnutá hebrejská abeceda, modlitby, slovná zásoba vo viacerých jazykoch, ako aj dlhšie texty s ilustráciami.

4.4 Slovníček

Ako posledný príklad učebnej pomôcky (Bayreuth B_0146-0_001, Bayreuth B_0146-0_002, Bayreuth B_0146-0_003) v tejto kapitole uvádzam jidiš-hebrejský slovníček, ktorý uvádza slovnú zásobu z oblasti bývania a stavieb. Zdá sa, že nejde o slovíčka ku konkrétnej pasáži z Tanachu, ale skôr o bežne hovorený jazyk.

V pôvodnom slovníčku sú slová napísané bez punktácie, v hebrejčine kvadrátnym písmom, a v jidiš kurzívou. Niektoré slová na fragmentoch nie sú vhodné na preklad, preto boli preložené iba dobre čitateľné slová. Hebrejské výrazy sú na fragmentoch napísané správne, aj keď v modernej hebrejčine sa mierne líšia. V jidiš sú nezrovnalosti s nemčinou, čo je vzhľadom na pôvod a vývoj jidiš pochopiteľné. To je dôvodom, prečo preklad do nemčiny a slovenčiny podliehal prevažne hebrejským lexémom. Lexémy v jidiš aj v hebrejčine sú v preklade uvedené tak, ako sú napísané v pôvodnom slovníčku.

---

deutschsprachigen Raumes : ein bibliographisches Handbuch. Stuttgart: Metzler, 1996. ISBN 978-3-476-01421-4., s. 202.

²⁶³ Ďakujem za radu Lenke Uličnej.

²⁶⁴ GLASENAPP, Gabriele a Hans Otto HORCH. *Ghettoliteratur: Eine Dokumentation zur deutsch-jüdischen Literaturgeschichte des 19. und frühen 20. Jahrhunderts*. 1., 2. zv. Tübingen: Niemeyer, 2005. ISBN 3-484-65153-9., s. 836.

Slovenčina	Nemčina	Jidiš	Hebrejčina
Dedina ²⁶⁵	das Dorf	דורף	כפר
Miesto ²⁶⁶	das Ort	עורט	מקום
Mesto bez hradieb ²⁶⁷	die offene Stadt	אופני שטאט	פרזים
Opevnenie/ Hrad ²⁶⁸	die Burg	שלאס	מבצר
Brána ²⁶⁹	das Tor	טאר	שער
Most ²⁷⁰	die Brücke	בריק	גשר
Krajina ²⁷¹	das Land	לאנד	מדינה
Mesto ²⁷²	die Stadt	שטאט	עיר
Dvere ²⁷³	die Tür	טור	פתח
Prah ²⁷⁴	die Schwelle	שוועל	מפתן
Vež ²⁷⁵	der Turm	טורן	מגדול
Mezuza ²⁷⁶	die Mezuza	בייא שטיטל	מזוזה

²⁶⁵ TRABALKA, s. 177.

²⁶⁶ Ibid., s. 231.

²⁶⁷ Ibid., s. 314.

²⁶⁸ Ibid., s. 194.

²⁶⁹ Ibid., s. 378.

²⁷⁰ Ibid., s. 56.

²⁷¹ Ibid., s. 198.

²⁷² Ibid., s. 287.

²⁷³ Ibid., s. 319.

²⁷⁴ Ibid., s. 228.

²⁷⁵ Ibid., s. 195.

²⁷⁶ TRABALKA, s. 203.

Chodba ²⁷⁷	der Gang	גאנג	פרוזדור
Dom ²⁷⁸	das Haus	הויז	בית
Trh ²⁷⁹	der Markt	מארוק	שוק
Ulica ²⁸⁰	die Gasse	גאס	רחוב
Izba ²⁸¹	das Zimmer	קאמיר	חדר
Poschodie ²⁸²	der Boden	בוזן	עלייה
Kúpeľný dom/ kúpele/ kúpeľňa ²⁸³	Das Badehaus / Bad	באד	מרחץ
Zábradlie ²⁸⁴	das Geländer	גילענר	מעקה
Okno ²⁸⁵	das Fenster	פענשטר	חלונה
Stan ²⁸⁶	das Zelt	געצעקט	אוהל
Lavička ²⁸⁷	die Bank	באנק	ספסיל

Preklad väčšiny slovíčok z hebrejčiny do slovenčiny a nemčiny nebol zložitý, pretože väčšina hebrejských výrazov odpovedá slovenským, ako aj nemeckým

²⁷⁷ Trabalka, s. 313.

²⁷⁸ Ibid., s. 29.

²⁷⁹ Ibid., s. 367

²⁸⁰ Ibid., s. 352.

²⁸¹ Ibid., s. 119.

²⁸² Ibid., s. 289.

²⁸³ Ibid., s. 235.

²⁸⁴ LAVY, s. 273.

²⁸⁵ TRABALKA, s. 128.

²⁸⁶ Ibid., s. 6.

²⁸⁷ Ibid., s. 278.

ekvivalentom v slovníkoch.²⁸⁸ Pri preklade sa ale vyskytli aj také slovíčka, ktoré boli zložitejšie a tie boli prekladané pomocou ekvivalentu v jidiš.

Takým príkladom je hebrejské slovo v množnom čísle פרוזים. Koreň slova פ-ר-ז znamená odstránenie, zničenie zbraní, prípadne opevnení.²⁸⁹ Pri preklade tohto slova bol nápomocný lexém v jidiš ארפני שטאט, ktorý značí otvorené mesto, čo znamená mesto bez opevnení. Lexém bol do slovenčiny preložený ako mesto bez hradieb. Lexém v jidiš pomohol aj pri hebrejskom výraze פתח, pretože sloveso פתח znamená otvoriť, odomknúť,²⁹⁰ ale v jidiš sa prekladá ako טור. Slovíčko znamená v slovenčine dvere. Ďalším príkladom je slovo poschodie, ktoré je v preklade uvádzané v hebrejčine ako עלייה. Slovo עלייה sa prekladá do slovenčiny ako výstup (v prenesenom význame aj ako emigrácia do Izraela), ale aj ako poschodie.²⁹¹ Pri slove עלייה je uvedený ekvivalent v jidiš ako בוּדן, ktoré odpovedá nemeckému výrazu der Boden.

Vplyv na preklad malo aj niekoľko slov v jidiš, pretože ich ekvivalent v jidiš bol nezvyčajný. Ako príklad uvádzam slovo mezuzah, ktoré sa píše hebrejsky מזוזה, ale v jidiš bol v pôvodnom slovníčku uvedený lexém בייא שטיטל. Fonetický prepis sa uvádza ako „Bejt Štitl“, ktorý pochádza od hebrejské slova „bajit“, znamenajúceho dom, a nemeckého slova „Schild“, označujúceho visiaci štítok.²⁹² Ďalším nezvyčajným javom v slove v jidiš je hebrejská hláska ם v slove מארוק, ktoré znamená v nemčine der Markt. Okrem toho, že je v slove doplnené hebrejské písmeno Vav, v slove chýba písmeno T, ktoré je na konci nemeckého výrazu. Vzhľadom na to, že jidiš vznikla na fonetickom princípe, nie je prekvapivé, že niekedy sú v slovách hlásky navyše, prípadne v nich chýbajú.²⁹³ Podobný príklad nachádzame aj v slove טורן, ktoré znamená v nemčine der Turm. Na slove je atypická koncovka –en, ktorá sa v nemeckom slove nevyskytuje, ale koncovku –en môžeme nájsť v starších textoch v jidiš.²⁹⁴

---

²⁸⁸ Pri preklade boli použité nasledujúce slovníky: TRABALKA, Valerian. *Hebrejsko-slovenský slovník*. 1. Bratislava: ZING, 1996. ISBN 80-967704-0-3. a LAVY, Jaacov. *Handwörterbuch Deutsch-Hebräisch*. München: Langenscheidt, 2015. ISBN 978-3-468-04166-2.

²⁸⁹ Ibid., s. 314.

²⁹⁰ Ibid., s. 319.

²⁹¹ TRABALKA, s. 289.

²⁹² Ďakujem za pomoc Márii Krappmann.

²⁹³ Ďakujem za pomoc Márii Krappmann.

²⁹⁴ Ďakujem za pomoc Márii Krappmann.

Záver

Predložená bakalárska práca mala za cieľ stanovenú charakteristiku genízy z viacerých hľadísk. V rozsiahlej teoretickej časti sa nám podarilo na základe literatúry vysvetliť vznik slova geníza, jej funkcie, načrtnúť výskyt geografických oblastí geníz a oboznámiť čitateľa s výskumom geníz v Česku a Nemecku. Naša téza zameraná na učebné materiály v genízach bola potvrdená v teoretickej aj praktickej časti. Učebné materiály sú nespochybniteľnou súčasťou geníz, pretože aj keď neboli určené na náboženské účely, mohli obsahovať Božie meno, a preto nesmeli byť zničené.

V práci je vyčlenená samostatná kapitola na analýzu učebných materiálov podľa jazyka. Na základe výskumu bolo zistené, že židovské vzdelávanie bolo ovplyvnené mnohými zákonmi a nariadeniami panovníkov. Vplyv naň mala ale aj haskala, čo značne potvrdzujú učebné materiály, pretože v 18. a 19. storočí sa začína objavovať viac učebných materiálov v národných jazykoch, než iba v hebrejčine alebo jidiš. Výskum ale preukázal, že aj napriek tomu sú to spolu s nemčinou dominantné jazyky, ktoré sa najčastejšie vyskytujú v knihách, čítankách, slovníkoch a detských poznámkach v genízach.

V porovnaní českých materiálov s nemeckými výskum ukázal značné rozdiely v materiáloch. Svedčí o tom aj to, že čeština sa vyskytuje iba v českých učebných materiáloch, ale v nemeckých učebných materiáloch sa objavuje viac cudzích jazykov, napríklad latinčina aj francúzština. Obsahovo sú si materiály podobné. Toto tvrdenie potvrdzujú aj špecifické materiály, ktoré sa nám podarilo identifikovať na základe názvu na nemeckej učebnici vďaka knižnici ŽMP. Tieto materiály sú veľmi dôležité, pretože hebrejsko-jidiš slovníček je zreteľným dôkazom, že židia sa učili aj bežné slovíčka z oblasti bývania. Významným nálezom je sú aj dve učebnice, ktoré sa odlišovali v jazykovej kombinácii, ale podarilo sa nám ich identifikované.

Ciele práce boli splnené. Práca ponúka veľký potenciál ďalšieho bádania a analýzy materiálov, či už podľa druhu materiálov, miesta náleziska alebo porovnanie materiálov s genízou v Bardejove.

Bibliografia

ABERBACH, Moses. *Jewish education and history: continuity, crisis and change* [online]. New York: Routledge, 2009. ISBN 02-038-7648-2. S.222-258., s. 222-258.

ADLER, Simon. Das Judenpatent von 1797. *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslowakischen Republik*. Frankfurt am Main: Textor Verlag, 2008. ISBN 3-938402-04-0., s. 191-221.

BAŘINKA, Miloš a Irena VOŠTOVÁ, ed. *Morava a Slezsko: Česká republika*. Luhačovice: Atelier IM, 2001. ISBN 80-859-4843-5.

BRENNER, Michael. *Jüdische Sprachen in deutscher Umwelt: Hebräisch und Jiddisch von der Aufklärung bis ins 20. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002. 134 s. ISBN 3-525-20822-7.

CERMANOVÁ, Iveta. Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách 1780-1850. *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2197-7., s. 215-237.

CERMANOVÁ, Iveta. Židovské osvícenství v českých zemích. *Habsburkové: 1740-1918 : vznikání občanské společnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016. ISBN 978-80-7422-483-6., s. 125-141.

DENZ, Rebekka a Gabi RUDOLF. *Genisa-Blätter*. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam, 2015. 166 s. ISBN 38-695-6316-8.

DENZ, Rebekka a Gabi RUDOLF. *Genisa Blätter II*. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam, 2017. 120 s. ISBN 978-3-86956-393-0.

DENZ, Rebekka a Gabi RUDOLF. *Genisa Blätter III*. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam, 2020. 138 s. ISBN 978-3-86956-470-8.

DINSE, Helmut. *Die Entwicklung des jiddischen Schrifttums im deutschen Sprachgebiet*. 1. Stuttgart: Metzler, 1974. 298 s. ISBN 3476002772.

EICHINGER, Ludwig Maximilian. *Theodor Heinsius*. In: Hans Jürgen Höller, Edeltraud Dobnig-Jülch, Herbert E. Brekle (Hrsg.): *Bio-Bibliographisches Handbuch zur Sprachwissenschaft des 18. Jahrhunderts. Die Grammatiker, Lexikographen und Sprachtheoretiker des deutschsprachigen Raums mit Beschreibung ihrer Werke*. Band 4: H–I. Niemeyer, Tübingen 1996, ISBN 3-484-73024-2.,

Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur. Stuttgart: Verlag J.B. Metzler, 2012. ISBN 978-3-476-02500-5.

Dt, 4-9

GLASENAPP, Gabriele a Hans Otto HORCH. *Ghettoliteratur: Eine Dokumentation zur deutsch-jüdischen Literaturgeschichte des 19. und frühen 20. Jahrhunderts*. 1., 2. zv. Tübingen: Niemeyer, 2005. 1177 s. ISBN 3-484-65153-9.

HARSHAV, Benjamin. 2011. Language: Multilingualism. [online]. YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. [cit. 2019-06-05]. Dostupné z: <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Language/Multilingualism>

HECHT, Louise. *Moderní dějiny českých Židů*. Louise Hecht. 1. vyd. V Olomouci: Univerzita Palackého, 2013. 52 s. [Na zadní s. obálky: Centrum judaistických studií Kurta a Ursuly Schubertových] ISBN:978-80-244-3803-0 (brož.)

HECHT, Louise. Ein jüdischer Aufklärer in Böhmen: der Pädagoge und Reformier Peter Beer (1758-1838). Köln: Böhlau, 2008. 403 s. ISBN 978-3-412-14706-8.

HERZIG, Arno. *Jüdische Geschichte in Deutschland: von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Originalausgabe. München: Beck, c1997. 322 s. ISBN 34-063-9296-2.

HIRSCH, Emil G. a Kohler KAUFMMAN. EDUCATION. *Jewish encyclopedia* [online]. [cit. 2019-04-18]. Dostupné z: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/5438-education>

JASTROW, Marcus. Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature. New York : Chereb. 1926. 1602 s. [online], [cit. 2019-04-20]. Dostupné z: <http://www.tyndalearchive.com/TABS/Jastrow/index>.

The Jewish people, past and present. New York: Jewish Encyclopedic Handbooks, 1953

KATZ, Jacob. *Tradition und Krise: Der Weg der jüdischen Gesellschaft in die Moderne*. München: Verlag C.H. Beck oHG, 2002. 382 s. ISBN 3 406 49518 4.

KIEVAL, Hillel J. *Formování českého židovstva: národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870-1918*. Praha: Paseka, 2011. 384 s. ISBN 978-80-7432-174-0.

KLENOVSKÝ, Jaroslav. *Encyklopedie židovských památek Moravy a Slezska*. Praha: Grada Publishing, 2018. 400 s. ISBN 978-80-271-0642-4.

KRAPPMANN, Marie. Jidiš (nejen) v Čechách a na Moravě. *Úvod do studia judaistiky: sborník přednášek*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2006. Judaica Olomucensiae. ISBN 80-244-1380-9.

LANDMANN, Salcia. *Jiddisch. Das Abenteuer einer Sprache*. (2. Aufl.). Freiburg i. Br.: Walter-Verlag, 1970. ISBN 3-548-34994-3.

LEHMANN, Marjorie a Jane KANAREK. Talmud: Making a Case for Talmud Pedagogy - The Talmud as an Educational Model. *Jewish education from Antiquity to the Middle Ages: studies in honour of Philip S. Alexander*. Boston: Brill, 2017. ISBN 978-90-04-34776-2., s.581-596.

LEHNARDT, Andreas. Genisa - Die materielle Kultur des deutschen Judentums im Spiegel neu entdeckter synagogaler Ablageräume. *Einführungen in die materiellen Kulturen des Judentums*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2016. ISBN 978-3-447-10608-5., s. 173-202.

LAVY, Jaacov. *Handwörterbuch Deutsch-Hebräisch*. München: Langenscheidt, 2015. 670 s. ISBN 978-3-468-04166-2.

LIPTZIN, Solomon. *A history of Yiddish literature*. Middle Village, N.Y.: J. David, [1972]. 521 s. ISBN 08-246-0124-6.

MEYER, Michael. *Antwort auf die Moderne: Geschichte der Reformbewegung im Judentum*. 1. Viedeň: Böhlau, 2000. 680 s. ISBN 978-3205983637.

MILLER, Michael L. *Moravští Židé v době emancipace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. 358 s. ISBN 978-80-7422-307-5.

MILLER, Helena a Lisa GRANT. *International Handbooks of Religion and Education* [online]. Springer Netherlands, 2011. ISBN 978-94-007-0354-4. Dostupné také z:
<https://books.google.cz/books?id=0VnB2Jq3fW4C&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=true>

MÜLLER, Willibald. *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der mähr. Judenschaft im 17. und 18. Jahrhundert*. Olmütz: Kullil, 1903. 198 s.

NEWMAN, Ja'akov, Gavri'el SIVAN, Bedřich NOSEK, Leo PAVLÁT a Daniel ZISS. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. Přeložil Dušan ZBAVITEL, přeložil Markéta ZBAVITELOVÁ. Praha: Sefer, 1992. 285 s. Judaika. ISBN 80-900-8953-4.

PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. 702 s. ISBN 80-859-2433-1.

PAŘÍK, Arno. ŽIDOVSKÉ VZDĚLÁVÁNÍ A ŠKOLSTVÍ. *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 24. ročníku sympoia k problematice 19. století : Plzeň, 4.-6. března 2004*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2004. ISBN 80-85778-43-2., s. 353-363.

PRAŽSKÝ, Alef. *Omniscrypt (Encyklopedie písem světa)*. [pdf] [s.l.] : E-knihy jedou. 360 s. Dostupné online. ISBN 978-80-7512-948-2.

ROZKOŠNÁ, Blanka a Pavel JAKUBEC. *Židovské památky Čech: historie a památky židovského osídlení Čech = Jewish monuments in Bohemia : history and monuments of the Jewish settlement in Bohemia*. Brno: ERA group, 2004. 480 s. ISBN 80-865-1764-0.

SCHARF, Jakub. Národní Jednota českožidovská v Praze. *Českožidovské listy II*, 1895, č. 1, 15.9., s. 4.

SCHATZ, Andrea. Die neue heilige Sprache der jüdischen Aufklärer. *Jüdische Sprachen in deutscher Umwelt: Hebräisch und Jiddisch von der Aufklärung bis ins 20. Jahrhundert* [online]. 1. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, c2002., [cit. 2019-04-20]. ISBN 3-525-20822-7. s. 19-28. Dostupné z: <https://books.google.cz/books?id=3MaoZcYl8skC&pg=PA27&dq=die+neue+heilige+Sprache+der+j%C3%BCdischen+Aufkl%C3%A4rer.&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwib98C5tqzjAhXQxMQBHZZDByIQ6AEIKTAA#v=onepage&q=die%20neue%20heilige%20Sprache%20der%20j%C3%BCdischen%20Aufkl%C3%A4rer.&f=false>

SHAVIT, Zohar, Hans-Heino EWERS a Annegret VÖLPEL. *Deutsch-jüdische Kinder- und Jugendliteratur von der Haskala bis 1945: die deutsch- und hebräischsprachigen Schriften des deutschsprachigen Raumes : ein bibliographisches Handbuch*. Stuttgart: Metzler, 1996. 1495 s. ISBN 978-3-476-01421-4.

SCHULTE, Christoph. *Die jüdische Aufklärung: Philosophie, Religion, Geschichte*. 1. Mnichov: C. H. Beck München, 2002. 279 s. ISBN 3-406-4880-3.

SIXTOVÁ, Olga. „Findings from genizot in Bohemia and Moravia.“ *Judaica Bohemiae*. – Roč. XXXIV, (1998). ISSN 0022-5738., s. 126-164.

SKOLNIK, Fred, M. BERENBAUM, ed. *Encyclopaedia Judaica*. 2. vyd. 11. zv. Detroit: Macmillan Reference USA in association with Keter Publishing House, Jerusalem, 2007. S. 461-462. ISBN 978-002-865-928-2.

TIMM, Erika, G. A. BECKMANN. *Etymologische Studien zum Jiddischen: zugleich ein Beitrag zur Problematik der jiddischen Südost- und Ostflanke*. Hamburg: Buske, 2006. 183 s. ISBN 978-387-5484-687.

TIMM, Erika, G. A. BECKMANN. *Historische jiddische Semantik: die Bibelübersetzungssprache als Faktor der Auseinanderentwicklung des jiddischen und des deutschen Wortschatzes*. Tübingen: M. Niemeyer, 2005. 744 s. ISBN 34-847-3063-3.

TRABALKA, Valerian. *Hebrejsko-slovenský slovník*. 1. Bratislava: ZING, 1996. 441 s. ISBN 80-967704-0-3

ULIČNÁ, Lenka. Modern Genizot: “Sacred Trash” Reconsidered. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Univerzita Komenského v Bratislave, 2019, 7(1). ISSN 1339-2204., s. 143-154.

ULIČNÁ, Lenka. „The genizah of Rychnov nad Kněžnou: preliminary research for a project involving the processing of genizot finds from synagogues in Bohemia and Moravia.“ *Judaica Bohemiae*. Roč. LII-1, (2017). ISSN 0022-5738., s. 135-141.

VESELSKÁ, Dana. „Nálezy textilií v genizot českých a moravských synagog.“ Český lid: časopis pro etnologická studia. Roč. 87, č. 4, (2000). ISSN 0009-0794., s. 294-306.

VÖLPEL, Annegret. *Deutsch-jüdische Kinder- und Jugendliteratur: ein literaturgeschichtlicher Grundriss*. Stuttgart: Metzler, 2002. s. 415 s. ISBN 978-3-476-01936-3.

WIESEMANN, Falk a Fritz ARMBRUSTER. *Genisa: hidden legacies of the German village Jews*. Wien: Bertelsmann, 1992. 224 s. ISBN 35-701-0501-6.

ONLINE Zdroje:

Akiva. *Jewish encyclopedia* [online]. [cit. 2019-05-20]. Dostupné z: <http://jewishencyclopedia.com/articles/1034-akiba-ben-joseph-alphabet-of>

HARSHAV, Benjamin. 2011. Language: Multilingualism. [online]. YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. [cit. 2019-06-05]. Dostupné z: <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Language/Multilingualism>

HEINEMANN, Rebecca. Jüdisches Schulwesen in Bayern (1804-1918). *Historisches Lexikon Bayerns* [online]. Dostupné z: [https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/J%C3%BCdisches_Schulwesen_in_Bayern_\(1804-1918\)](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/J%C3%BCdisches_Schulwesen_in_Bayern_(1804-1918))

JACOBS, Joseph a Isaac BROYDÉ. LEVITA, ELIJAH (known also as Elijah ben Asher ha-Levi Ashkenazi, Elijah Baħur, Elijah Medaķdek, and Elijah Tishbi):. *Jewishencyclopedia.com/articles/9864-levita-elijah* [online]. [cit. 2020-6-20]. Dostupné z: <https://jewishencyclopedia.com/articles/9864-levita-elijah>

PRESTEL, Claudia. Traditionelle jüdische Erziehung und die Haskala. *HANDBUCH JÜDISCHE KULTURGESCHICHTE* [online]. [cit. 2020-11-26]. Dostupné z: <http://hbjk.sbg.ac.at/kapitel/traditionelle-juedische-erziehung-und-die-haskalah/>

TOUGER, Eli. Areinfirinish - A Child's Entry Into Cheder. *Chabad* [online]. Chabad [cit. 2019-06-22]. Dostupné z: https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/81572/jewish/Areinfirinish-A-Childs-Entry-Into-Cheder.htm

Online zbierka ŽMP:

https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Splash/Index/lang/cs_CZ

Geniza-Projekt Alsenz. *Genizaprojekt.alsenz.uni-mainz.de* [online]. 2012, 15. Februar 2018 [cit. 2020-5-15]. Dostupné z: <https://www.genizaprojekt.alsenz.uni-mainz.de/>

Geniza-Projekt Weisenau. *Genizaprojekt.alsenz.uni-mainz.de* [online]. 2012, Letzte Aktualisierung:2. Juni 2012 [cit. 2020-5-15]. Dostupné z: <https://www.blogs.uni-mainz.de/fb01genizatweisenau/>

Geniza-Projekt Freudental. *Blogs.uni-mainz.de/fb01genizatfreudental* [online]. 2019, 24. November 2019 [cit. 2020-5-20]. Dostupné z: <https://www.blogs.uni-mainz.de/fb01genizatfreudental/>

Der Genisafund aus der Bayreuther Synagoge. *Genisa Bayreuth* [online]. [cit. 2020-5-27]. Dostupné z: <http://genisa.ikgbayreuth.net/index.htm>

Geniza-Projekt Abterode. *Blogs.uni-mainz.de/fb01genizatabterode* [online]. 22. Juli 2020 [cit. 2020-7-30]. Dostupné z: <https://www.blogs.uni-mainz.de/fb01genizatabterode/>

Genisa-Ausstellung. *Synagoge-urspringen.de* [online]. 2016 [cit. 2020-7-30]. Dostupné z: <http://www.synagoge-urspringen.de/die-synagoge/geniza-ausstellung/>

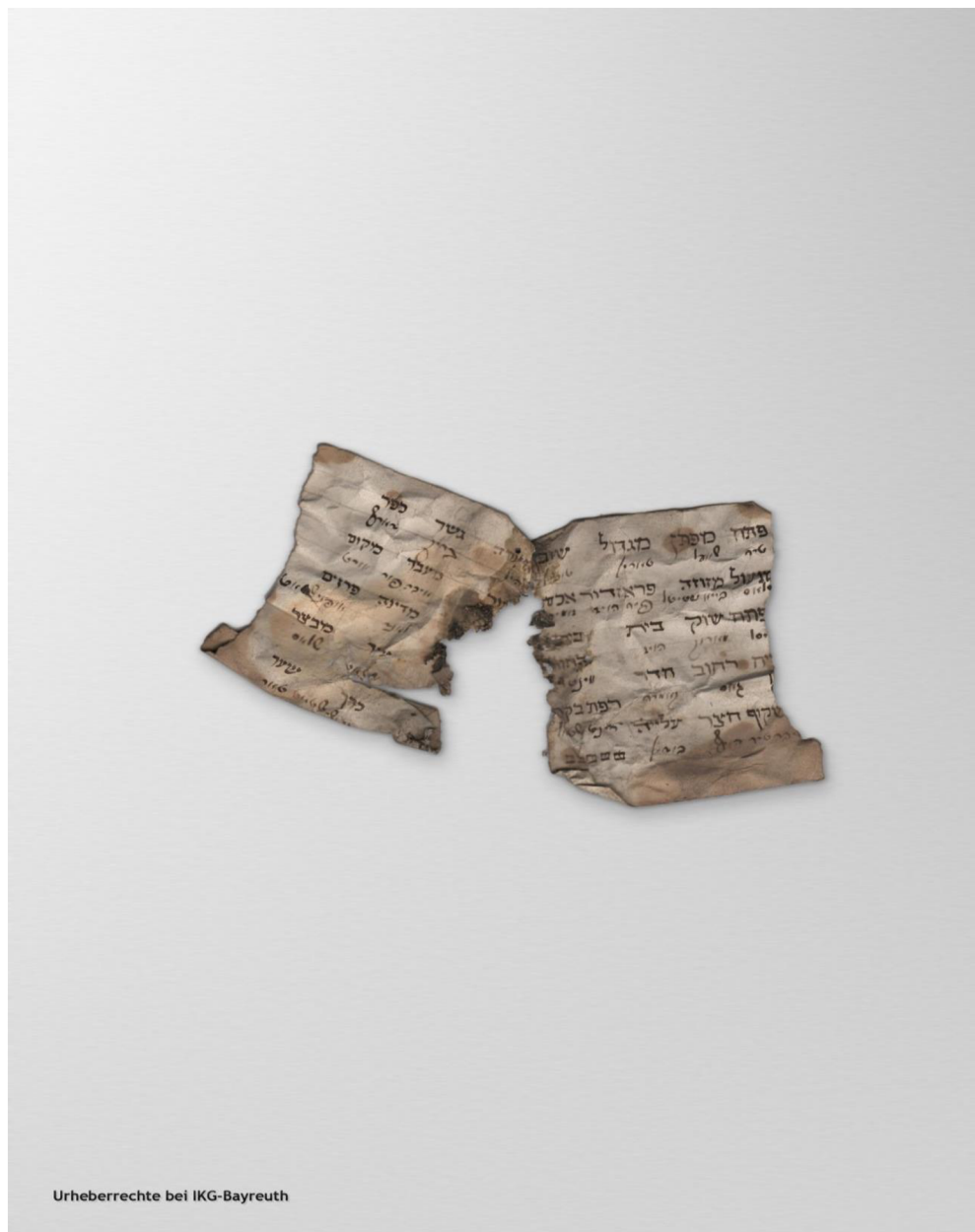
Funde aus einer Genisa. *Synagogehechingen.jimdofree.com* [online]. 2012 [cit. 2020-7-30]. Dostupné z: <https://synagogehechingen.jimdofree.com/innen/genisa/>

Blätter deutsch. *Blogs.uni-mainz.de* [online]. 24. Oktober 2018 [cit. 2021-10-12]. Dostupné z: <https://www.blogs.uni-mainz.de/fb01genizatniederzissen/inventar/blaetter-deutsch/>

Fremden Blatt [online]. Viedeň, 1853 [cit. 2019-06-25]. Dostupné z: <https://books.google.cz/books?id=PAougIHt9HoC&pg=RA2-PA262&dq=deutsch+hebr%C3%A4isch+ungarn+b%C3%B6hmisch+buch&hl=sk&sa=X&ved=0ahUKEwi9iYaugPDiAhXT8qYKHUsrB28Q6AEIKDAA#v=onepage&q=deutsch%20hebr%C3%A4isch%20ungarn%20b%C3%B6hmisch%20buch&f=false>. S. 262.

Prílohy

Slovníček z genízy Bayreuth²⁹⁵

²⁹⁵ Materiál Bayreuth B_0146-0_001

Fragment zo jidiš-hebrejského slovníčka²⁹⁶

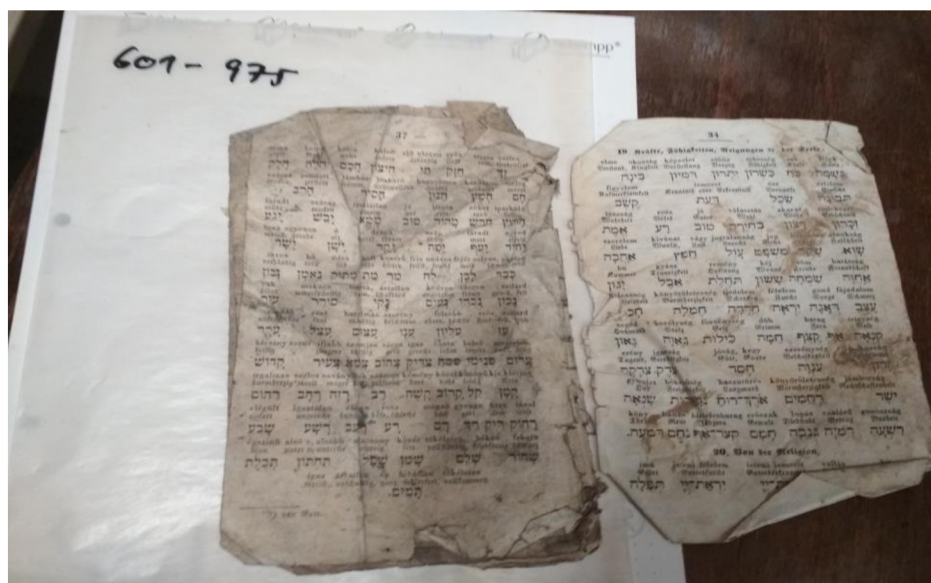

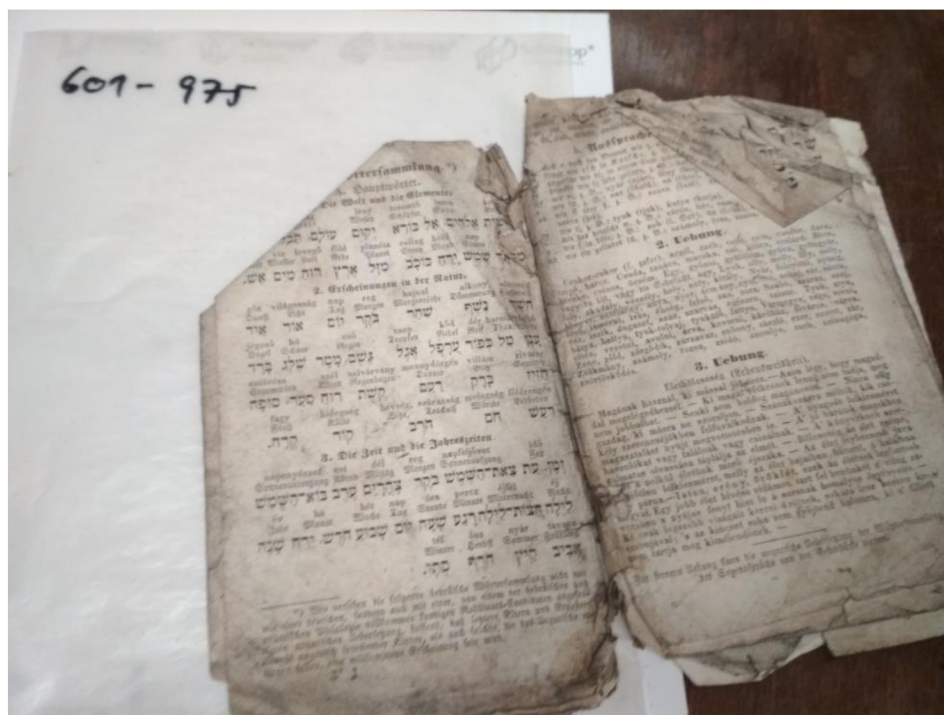
²⁹⁶ Materiál Bayreuth B_0146-0_002

Nemecko-maďarská učebnica hebrejčiny²⁹⁷

Nemecko maďarská učebnica hebrejčiny²⁹⁸

²⁹⁷ Materiál ŽMP inv. č. ŽMP G01-975

²⁹⁸ Materiál ŽMP inv. č. ŽMP G01-975

Anotácia

Meno: Michaela Melounová

Fakulta: Filozofická fakulta

Katedra: Centrum judaistických štúdií Kurta a Ursuly Schubertových

Názov bakalárskej práce: Židovské vzdelávanie na materiáloch z geníz v Česku a Nemecku

Vedúci bakalárskej práce: PhDr. Lenka Uličná, Ph.D.

Počet znakov: 117 859

Počet príloh: 1

Počet titulov použitej literatúry: 70 (vrátane online zdrojov)

Kľúčové slová: geníza, učebný materiál, jazyky, Česko, Nemecko

Charakteristika práce:

Táto práca sa zaoberá v prvej časti problematikou pojmu geníza, jej funkciami a výskumom. Práca sa zameriava aj na geografickú polohu geníz a vzdelanie židovských detí na vidieku v Česku a Nemecku v 16. – 19. storočí. V ďalšej časti sú učebné materiály analyzované na základe jazyka. Učebné materiály sú rozdelené do jazykových skupín, predovšetkým v hebrejčine, jidiš, nemčine a češtine. Posledná časť je sústredená na identifikáciu výnimočných učebných materiálov, napríklad preklad slovníčku.

Annotation

Name: Michaela Melounová

Faculty: Philosophical Faculty

Department: Kurt and Ursula Schubert Centre of Jewish Studies

Title of the thesis: Jewish education in material from local genizot in the Czech Republic and in Germany

Supervisor of the thesis: PhDr. Lenka Uličná, Ph.D.

Number of characters: 117 859

Number of attachments: 1

Number of utilized sources: 70 (including online sources)

Key words: genizot, education, languages, Czech Republic, Germany

Characteristics of thesis: My thesis deals in the first part with the problematics of the word genizot, its functions and research. It focuses on the geographical position of the genizot and education of the Jewish children in Czech Republic and in Germany in the 16. – 19. century. In the next part, the materials are analyzed on the basis of language. The languages groups are mainly Hebrew, Jiddish, German and Czech. The last part is focused on the identification of some materials, for example translation of a short glossary.